

KAUNOS DEMETER KUTSAL ALANI: TERAKOTA BULUNTULAR

KAUNOS DEMETER SANCTUARY: TERRACOTTA FINDINGS

MUSTAFA BULBA*

Öz: Kaunos Demeter Kutsal Alanı'nda ele geçen terakota figürinler kadın, erkek ve hayvanlar olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadırlar. Genel buluntu grupları olarak kısmen diğer Demeter Kutsal Alanları'ndaki buluntu kontekstleriyle benzerlik gösterirken kısmen farklılaşmaktadır. Özellikle erkeklere ait tiplerin zenginliği ve sayılarının fazlalığı dikkat çekicidir. Buluntular Geç Arkaik Dönem ile Orta Hellenistik Dönem arasında tarihlendirilmekle birlikte buluntuların çok büyük yoğunluğu Hekatomnidler Dönemi'ne aittir. Kadın figürinleri içerisinde hydria taşıyanlar en büyük ağırlığı oluşturmaktadır ve bunlar kutsal alanda törenlere katılan adorantları temsil ediyor olmalıdırlar. Bu tipin dışında domuz taşıyanlar ile çocuk taşıyanlar önemli grupları temsil etmektedirler. Erkek figürinlerinde ağırlık ayakta duran çıplak gençlerdedir. Ayrıca elinde dal, oinochoe ve domuz taşıyan erkek figürinleri de önemli bir sayıya ulaşmaktadır. Tempelboys olarak adlandırılan uzanmış ya da çömelmiş delikanlı figürinlerinin sayısı da yüksektir. Bunların dışında değişik tiplere ait çok sayıda kadın ve erkek başı da mevcuttur. Figürinlerin ortalama boyları 14-16 cm olup genellikle düşük kaliteli bir işçiliğe sahiptirler. Büyük boya ve yüksek kaliteye sahip figürin sayısı çok düşüktür. Devetüyü bir hamura sahip olmaları ortak özellikleridir. Henüz analizleri yapılmayan bu eserlerin Kaunos'da üretilmiş oldukları düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kaunos • Terakota • Demeter • Adorant • Kült

Abstract: The terracotta figurines unearthed in the Kaunos Demeter Sanctuary are divided into three main groups as women, men and animals. While these find groups are in part similar to the find groups in other Demeter Sacred Areas, are partly different from them. Especially the richness and the number of male species is remarkable. The finds are dated between the Late Archaic Period and the Middle Hellenistic Period, and the great density of this finds belongs to the Hekatomnids Period. The most of the female figurines are the women who bearing hydria, and they must be representing the adorants participating in the ceremonies. Except from this type, bearing pigs and children figures are other important groups. The standing young people in the male figurines are the most numerous. In addition, male figurines bearing branches, oinochoe and pigs also reach an important number. The number of lied down or crouched figurines called Tempelboys is also great. Apart from these, there are also many different types of women and men heads. The average length of the figurines is 14-16 cm and they usually have low quality workmanship. The long length and high quality figurines are very few in number. Most of the figures have a light brown clay and this is their common features. These artefacts, which have not been analyzed yet, are thought to have been produced in Kaunos.

Keywords: Caunos • Terracotta • Demeter • Adorant • Cult

Kaunos'taki Demeter Kutsal Alanı Küçükale olarak adlandırılan bir yükselti üzerinde yer almaktadır ve kente hâkim bir noktada konumlanmıştır. Alanda 1971'den itibaren dönemler halinde yapılan çalışmalarda herhangi bir tapınağa işaret eden kalıntılara rastlanmamıştır. Bu nedenle buradaki kült uygulamalarının, alanın aktif olduğu dönemlerin tamamında açık alanda gerçekleştirilmiş ol-

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya. ✉ 0000-0002-7034-0575
mbulba@akdeniz.edu.tr

Bu makalenin konusunu oluşturan çalışmalar TÜBİTAK Projesi kapsamında (Proje No: 109K290) yürütülmüş ve yine TÜBİTAK Yurtdışı Yayın Desteği Projesi kapsamında (2219) hazırlanmıştır.

ması gerekmektedir. Bu kutsal alanın merkezinde bir anakaya bloğu, ona bitişik iki ocak ve anakaya-yaya işlenmiş kanallar ile bazı doğal kaya yarıkları yer almaktadır. Anakaya bloğunun olduğu alana, yaklaşık olarak ortada kaya bloğu kalacak şekilde Erken Hristiyanlık Dönemi'nde bir kilise inşa edilmiştir. Özellikle bu kanalların *khthonik* tanrılarla bağlantılı olarak kült işlevlerine sahip oldukları düşünülmektedir¹.

Yapılan kazılarda özellikle kilisenin olduğu alan başta olmak üzere tüm alanın ve batı teras duvarı dışının, bırakılan adakların toplanıp atıldıkları alanlar olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Özellikle kandiller ve terakota figürinler çok sayıda ele geçmiştir. Bunlardan başka minyatür hydrialar, khytralar ve kernoslar diğer buluntu gruplarını oluşturmaktadır². Çok sayıda bulunan bu adakların ele geçme durumlarından, bunların özellikle tahrip etmek amacıyla atıldıkları anlaşılmaktadır. Bunun amacı da bu eserlerin tekrar dolaşıma girmelerini engellemek olmalıdır. Ele geçen eser grupları arasında atılma nedeniyle karışıklıklar olsa da bunların daha çok gruplar halinde adak yerlerine bırakıldıkları ve daha sonra yine gruplar halinde teras üzerine atıldıkları anlaşılmaktadır. Buluntulara göre teras Geç Arkaik Dönem'den Orta Hellenistik Dönem'e kadar aktif olarak kullanılmıştır, ancak buluntuların büyük çoğunluğu MÖ IV. yüzyıla, yani Hekatomnoslar Dönemi'ne aittir. Çok az sayıda ele geçen Roma Dönemi kandilleri, burasının düşük yoğunlukta da olsa Erken Hristiyanlık Dönemi'ne kadar kullanılmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bu dönemde ise alana Kaunos'un en erken ve en büyük kilisesi inşa edilmiştir.

TERAKOTA FİGÜRİNLER

Terakota figürinler yaklaşık olarak MÖ VI. yüzyıl ortalarından itibaren kutsal alanlarda, mezarlarda ve evlerde karşımıza çıkmaya başlar. Bunların çoğunluğunu kalıplarda basit olarak biçimlendirilmiş ve küçük formatlı olanlar oluşturur. Sanatsal değeri yüksek olanlar ile büyük formatlı örnekler kutsal alanlarda nadiren rastlanılır. Demeter Kutsal Alanları bu tarzda bırakılmış çok sayıda adak buluntuya ev sahipliği yapmakla birlikte bu tanrıçanın yanında Artemis, Athena, Hera ve diğer tanrıçalara da bu tipte adaklar bırakılmıştır. Erkek tanrılar ile kahraman kültlerinde ise terrakota buluntular çok daha nadir olarak karşımıza çıkar. Demeter Kutsal Alanları'na bırakılmaları MÖ II. yüzyıl ile birlikte genel olarak son bulmaktadır³.

Özellikle bazı tanrıçalara ait kutsal mekânlarda çok sayıda ele geçmelerine rağmen bu figürinlerin yorumlanması genel olarak problemlidir. Bu figürinlerin adak bırakan ve tanrılara bağlılıklarını göstererek onlardan bazı isteklerde bulunan insanları mı yoksa tanrıların kendilerini mi sembolize ettiği çoğu zaman belirsizdir ve sadece belirli tarzda yapılmış veya elinde tanrının sembolünü tutan

¹ Bu kutsal alan üzerine yapılan çalışmalar için bk. Alpagut 2017; Bulba 2006-2007, 109-114; Bulba 2010, 649-667; Bulba 2011, 17-30; Doyran 2008, 149-154; Doyran 2017, 1-14, Doyran 2017/2, 59-65; Işık 2000, 229-40; Varkıvanç 1998, 87-96; Zâh 2001, 403-413; Zâh 2001/2, 111-116.

² Bulba 2018, 159-179.

³ Schipporeit 2014, 320 vd.; Schipporeit 2017, 19 vd. Schipporeit her tanrıya ya da tanrıçaya adorantlar tarafından adaklar bakımından aynı önem gösterilmediğini, özellikle bazı tanrıçalara (özellikle Artemis ve Demeter) çok daha fazla adak bırakıldığına vurgu yapar. Özellikle Thasos'ta Artemis için 20.000'in üzerine çıkan figürin sayısı (Demeter Kutsal Alanı'ndan da 10.000'in üzerinde adak ele geçmiştir) ile Korinthos'taki Demeter Kutsal Alanı'ndan ele geçen 24.000'in üzerindeki figürin sayısı bu iki tanrıçaya diğerlerine nazaran çok daha fazla adak bırakıldığına en iyi örnekleri oluştururlar.

figürinlerin kesin olarak adlandırılması mümkün olmaktadır⁴. Yazıtların ele geçmediği Kaunos Demeter Kutsal Alanı'nda ele geçen tiplerin değerlendirilmesi de kaçınılmaz olarak subjektif kalmaktadır. Çok değişik tipler içerisinde F. Rumscheid'in vurguladığı gibi bazı tiplerin tanrıları betimleme⁵ ihtimali olmakla birlikte, bunların hangilerinin tanrıları ve eğer tanrıya ait bir figürinse benzer görünüşlü tanrılar içerisinde hangi tanrıyı sembolize etmiş olduklarını belirlemek mümkün değildir. Ancak gerek C. Işık'ın yayınladığı gündelik elbise (bürgerlicher Mantel) ile betimlenen erkek betimlemeleri⁶ ile ellerinde sıklıkla bir şey taşıyan ya da ellerinde korunmuş delikler yoluyla sonradan eklenmiş olması gereken adakları taşıyan betimlemelerin adorantları betimliyor olmaları kesin gibidir. Çok az betimlemenin tanrı ya da tanrıçayı sembolize ediyor olma ihtimali bulunmaktadır.

Kadın Figürinleri: Demeter Kutsal Alanları'nın ortak özelliklerinden birisi çok sayıda kadın figürinin ele geçiyor olmasıdır. Demeter kültleri ile genel olarak *thesmophoria* şenlikleri özleştirilmektedir ve bu şenliklere erkekler ya hiç katılamamakta ya da sınırlı bir role sahip olabilmektedirler. Bununla birlikte yerel özelliklerin birçok noktada farklılaştığı görülmektedir. Karia'daki Demeter Kutsal Alanları'ndaki erkek figürinlerin sayısının diğer yörelere göre fazlalığı da bu nedenle yerel bir özellik olarak değerlendirilmelidir. Kadın figürinleri içerisinde en yoğun grupları genel olarak hydria ve çocuk taşıyanlar oluşturmaktadır.

Demeter Kutsal Alanları'nda ele geçen kadın figürinlerinin yoğunluğuna rağmen bu tip adaklar sadece Demeter ile özdeş değildir. Diğer bazı tanrıların kutsal alanları da, örneğin Eileithya, Kourotrophos, Genetillides ve Aphrodite Kolias kültleri gibi, sadece kadınlara özel törenlere ev sahipliği yapmaktaydı. Ancak Eileithya ve Aphrodite erkeklerden de sunular kabul etmişlerdir⁷. Kaunos'ta da çok sayıdaki erkek figürine rağmen törenlerin gerçekleştirilmesinde ağırlığın kadınlarda olduğu anlaşılmaktadır. Kadınları betimleyen değişik figürin grupları içerisinde özellikle hydria taşıyanlar ile hydria ve çocuklu kadınlara ait tasvirlerin, kadınların günlük hayatlarındaki kesitleri göstermesi bakımından adorantları betimliyor olma ihtimali yüksektir.

Boyutları bakımından değerlendirildiğinde hemen tüm betimlemelerin ortalama ölçülere sahip olduğunu görmekteyiz. İşçilik kaliteleri yüksek değildir ve gruplar arasında bu bakımdan fazla bir farklılık yoktur. Bu nedenle gerek tanrı gerekse adorant olarak yorumlanan tüm adakların insanların kolayca alabileceği, pahalı olmayacak şekilde küçük boyutlu ve düşük işçilikli bir şekilde yapılmaya özen gösterildikleri düşünülmektedir. Tüm buluntu grupları değerlendirildiğinde, genel olarak lüks ve pahalı eserlerin karşımıza çıkmadığı görülmektedir. Kaunos'un her tarafında karşımıza bol miktarda çıkan ithal seramiklerin bu kadar popüler olan bir kutsal alanda karşımıza çıkmaması bu bakımdan ilginçtir. Sadece üç adet küçük altın yaprak ile (birisi kandil içerisinde ele geçmiştir ve diğer ikisi de olasılıkla kandil içinde sunulmuştur) bir grup halinde anakaya zemini üzerinde ele geçen (bir grup halinde düşmüş?) gümüş sikkeler⁸ bu konuda istisnai bir durum sunmaktadırlar. Figür-

⁴ Terakota eserlerin değerlendirilmesi konusundaki tartışmaların özeti için bk. Schipporeit 2014, 320 vd. Kaunos'taki Demeter Kutsal Alanı'nda da örnekleri ele geçen 'çıplak tanrıça' olarak yorumlanan eserlerin tanrıça olup olmadıkları konusundaki tartışma için bk. Böhm 1990, 125 vd. Demeter Kutsal Alanları'nda karşımıza çıkan genel figürin gruplarının değerlendirilmesi konusunda bk. Rumscheid 2003, 155 vd.

⁵ Rumscheid 2003, 155.

⁶ Işık 2000, 234 vd.

⁷ Cole 2004, 95.

⁸ Z. Çizmeli-Öğün tarafından yayına hazırlanmaktadır.

rinler Geç Arkaik Dönem'den Orta Hellenistik Dönem'e kadar olan bir zaman aralığına tarihlenmektedirler, ancak adaklar yoğunlukla Hekatomnoslar Dönemi'ne işaret etmektedir.

Figürinler ortalama 14-16 cm ölçülerinde olup az sayıda örnek daha küçük boyutlu olarak 10 cm iken özellikle hydria taşıyan kadınların boyutu başlarının üzerindeki hydrialar nedeniyle 17-24 cm arasında değişmektedir. Oturan, çömelene ve uzanan figürinlerin yükseklikleri ise ortalama 5 cm civarındadır. Yapıldıkları hamurun rengi seramiklerde de genel olarak karşımıza çıkan devetüyü rengidir. Hamurun içerisinde az kum ve kireç parçası katkıları bulunmakta olup genel olarak iyi fırınlanmışlardır. Üzerlerinde beyaz boya kalıntıları sıklıkla değişik oranlarda korunmuş olup az sayıda kırmızı boya kalıntıları da tespit edilebilmektedir. Gerek buluntuların sayısının fazlalığı, gerekse seramiklerde de karşımıza çıkan hamur rengi nedeniyle terakotaların Kaunos üretimi olduğu düşünülmekle birlikte kesin sonuç için analizlerin yapılmasını beklemek gerekmektedir.

KADIN FİGÜRİNLERİ

DOMUZ TAŞIYAN KADINLAR (Lev. 1):

Domuz ve domuz taşıyan figürinleri Kaunos'taki kurtarma kazılarında da bilinmektedir⁹. Bu tipin en erken örnekleri olasılıkla Sicilya'da MÖ VI. yüzyılda ortaya çıkmış¹⁰ ve MÖ V. yüzyıldan itibaren diğer atölyeler tarafından da üretilmeye başlanmıştır¹¹. En erken örnekleri ve en geniş varyasyonu Sicilya'da ortaya çıkan bu tip başlangıçtan itibaren ve genel olarak Demeter kültüyle özdeşleştirilse de özellikle yeni yayınlarda bu konuda bazı şüpheler ortaya konmuştur¹². Bununla birlikte bu tipe ait figürinlerin özellikle Sicilya ve Magna Graecia'da belli bazı kutsal alanlarda ele geçtiği ve sadece Demeter ve Kore Kültü ile ilişkilendirilebilecekleri görülmektedir¹³. Domuz her ne kadar ucuz olması nedeniyle yoğun olarak¹⁴ ve gerek Demeter gerekse diğer tanrılar için¹⁵ kurban edildiyse de kültü için karakteristik olabilecek tek tanrıça Demeter ve Kore'dir¹⁶.

Kaunos'ta gerek içine domuz atılmış olma ihtimali bulunan derin kanalların varlığı, gerekse ocaklar içinde yoğun domuz kemikleri ele geçmesine karşın domuz taşıyan figürinlerden beş adet tespit edilmiştir. Bunların hepsi ayrı kalıplarda yapılmışlardır. Sadece ikisinin başı mevcut olup bunların da detayları iyi seçilemeyecek durumdadır. Figürinlerin tamamı yavru domuzu başı sol omuza yönelik olacak şekilde çapraz olarak -bir tanesi hariç olmak üzere- her iki eli ile tutarak taşımaktadır-

⁹ Işık 2000, 231.

¹⁰ Bu tipin kökeni ve dağılımı için bk. Hinz 1998 42 vd.; Schipporeit 2013, 228 dn. 944; Sguaitamatti 1984, 38, 47-51.

¹¹ Schipporeit 2013, 228 dn. 944.

¹² Hinz 1998, 43 dn. 258 (geleneksel görüş) ve 259 (şüpheli görüş). Domuz taşıyan kadınlar aynı zamanda Hera, Artemis ve Athena'ya da sunulmuştur.

¹³ Hinz 1998, 43 vd. dn. 260; Sfameni-Gasparro 1986, 234 dn. 38'de domuz taşıyan kadın figürinlerinin ancak Hellenistik Dönem ile birlikte diğer tanrıçalara ait kutsal alanlarda görülmeye başladıklarını ortaya koymuştur.

¹⁴ Hadzisteliou-Price 1978, 209; Burkert 2011, 93; Nilsson 1955, 104, 663; RE II 2A (1921) 811-813 bk. "Schwein" (Orth); White 1984, 202.

¹⁵ Parisi 1985, Hera 81. Diğer örnekler için bk. Sguaitamatti 1984, 52 dn. 2.

¹⁶ Bell 1981, 82; Lagona 1971, 81; Nilsson, 1955, 663; Parisi 1989, 90; Rolley 1965, 470; White 1981, 24; 1984, 20-21; Zuntz 1971, 97.

Levha 1. Domuz Taşıyanlar

lar. Bir örnekte ise kadın yavru domuzu sadece sol eliyle arka bacaklarından kavrayarak taşımaktadır. Ancak her ne kadar sayıları çok fazla olmasa da Demeter Kutsal Alanları'nda uygulanan thesmophoria şenliklerine işaret eden domuz-yavru domuz betimlemeleri bu alanlarının tipik buluntuları içerisinde yer almaktadır. Anadolu kıyıları ve yakınlarındaki adalar içerisinde tekil domuz terakota figürinler sadece Priene ve Knidos'tan, bunların dışında ise Eleusis'ten bilinmektedir¹⁷. Ayrıca giysili kadınların kucaklarında veya arka bacaklarından tutarak domuz taşıdığı figürinler Rhodos'tan, nadir olarak da Halikarnassos'tan ele geçmiştirlerdir. Eleusis'den ise sadece bir örnek bilinmektedir¹⁸. Hinz'in Sicilya ve Magna Graecia için sadece Demeter'e özgü olarak gördüğü¹⁹ bu tip eserlerin Hellas ve Anadolu coğrafyasında ise mutlaka karşımıza çıkan bir özellik olmadığı anlaşılmaktadır²⁰.

Bu betimlemelerin de diğer figürinlerde olduğu gibi, bir tanrıçayı mı, bir rahibeyi mi ya da törenlere katılan sıradan bir ölümlüyü mü sembolize ettiği belirsizdir²¹. Kaunos'ta ayakta durur biçimde

¹⁷ Rumscheid 2006, 144.

¹⁸ Filges – Matern 1996, 76 dn. 153; Sguaitamatti 1984, özellikle 47-51.

¹⁹ Hinz 1998, 43-46.

²⁰ Rumscheid 2006, 144.

²¹ Korinthos'ta ele geçen bir örnek Demeter veya Demeter rahibesi olarak nitelendirilmiştir. Bk. Merker 2003, 239, Pes. 14. 13. Ancak bu eser başında genellikle tanrıçalarla özdeşleştirilen yüksek bir polos taşımaktadır. Buluntuları yayınlanan merkezler içerisinde özellikle Gela'da ele geçen figürinlerin ellerinde domuz taşı biçimde betimlendikleri görülmektedir. Burada ele geçen figürinlerin de büyük çoğunluğunun başında polos

khiton ve manto giymiş domuz taşıyan kadın figürinlerinden önceki kazılarda yedi örnek ele geçmiştir²². Erkek yavru domuz taşıyan figürinler²³ ise aynı dönemde yakın merkezlerden Halikarnassos ve Theangela'da karşımıza çıkarken şu ana kadar Kaunos'tan dört örnek bilinir (bk. Erkek Figürinleri).

HYDRİA TAŞIYAN KADINLAR (Lev. 2-3)

Demeter Kutsal Alanları'nda çok yaygın olarak ele geçen hydria taşıyan kadın figürinleri (hydrophoroslar) Kaunos'ta ele geçen figürinler içerisinde en yoğun grubu oluşturmaktadırlar²⁴. Hemen hiç bir figürin atribüt taşımadığı için tanrıyı mı yoksa ölümlü bir insanımı sembolize ettiği tartışmalı iken daha çok ölümlüleri sembolize ettikleri kabul edilir. Çünkü tanrılar ve tanrıçalar su taşımazlar ve bu görev günlük hayatta ölümlü kadınların ve genç kızların görevidir²⁵. Bu nedenle hydria taşıyan figürinlerin kesinlikle ölümlü insanları yansıttıklarını düşünmek makul görünmektedir.

C. Işık önceki kazılarda ele geçen ve khiton ve manto giymiş olarak betimlenip hydria taşıyan kadınları kendi içerisinde üçe ayırmıştır: Başının üstünde taşıdığı hydriayı tutan sağ kolu açıkta olanlar, manto tarafından bu kolları örtülü olanlar ve sol omuzunda ayrıca çocuk taşıyanlar²⁶. Ancak yeni dönem kazılarında ayrıca başının üzerindeki hydriayı sol eliyle tutan bir başka tipe ait buluntular da ele geçmiştir. Ayrıca sol omuzu üzerinde çocuk taşıyan kadın figürinlerinin yanında bu defa annelerinin sol tarafında başlarının üzerinde hydria taşıyan büyük çocukların yer aldığı iki ayrı örnek de ele geçmiştir. Bu tipe ait kadınların da yine başlarında hydria taşıdıkları kabul edilebilir. Yeni dönem kazılarında özellikle küçük parçalar halinde olmak üzere çok sayıda hydria taşıyan kadın figürinini de ele geçmiştir. Bu tip olasılıkla MÖ erken V. yüzyılda Ionia ve Karia Bölgeleri'nde ortaya çıkmıştır ve diğer buluntu yerlerinde daha sonraki dönemlerde görülmeye başlanırlar²⁷. Neredeyse tüm buluntu alanlarında ele geçen bu gruba ait eserler önemli bir yoğunluğu oluşturmaktadır ve özellikle Karia Bölgesi'nde Demeter-Kore Kutsal Alanları'nda görülmektedirler²⁸. Ancak Bergama'da ilginç bir şekilde bu tip eserler ele geçmemiştir. Ayrıca minyatür hydrialara da Halikarnassos ve Knidos Kutsal Alanları'nda rastlanılmamıştır²⁹. Efes'ten sadece bir örnek yayınlanmıştır³⁰. Bergama istisna olmak üzere tüm Demeter-Kore Kutsal Alanları'nda hydrophoroslar ele geçtiği için bunlar Demeter ve Kore Kutsal Alanları için karakteristik buluntular olarak kabul edilebilir. Ancak hem hydrophoroslar hem de minyatür hydrialar sadece bu iki tanrıya özgü olmayıp diğer birçok tanrıya ait kutsal alanlarda da karşımıza çıkmaktadırlar³¹. Filges ve Matern'in bir kısmını derledikleri minyatür hydria ve hydrophoros buluntularına göre bu iki tür adak buluntusu en fazla Demeter ve Kore Kutsal Alanları'nda ama sadece kadın tanrıçaların kutsal alanlarında ele geçmektedirler.

bulunmaktadır. Bu figürinler de olasılıkla Demeter'i veya rahibesini sembolize etmekteydiler. Bk. Panvini – Sole 2005, Lev. 32-45.

²² Işık 2000, 231.

²³ Hinz 1998, 43 dn. 237.

²⁴ Işık 2000, 232.

²⁵ Karataş 2015, 74.

²⁶ Işık 2000, 232.

²⁷ Schipporeit 2013, 225.

²⁸ Işık 1980, 181.

²⁹ Rumscheid 2006, 143.

³⁰ Soykal-Alanyalı 2005, 322-323, res. 5.

³¹ Diehl 1964, 171-209; Kron 1992, 629 vd.

Levha 2. *Hydria* Taşıyanlar

Levha 3. *Hydria* Taşıyanlar

Ayrıca hydrialar ele geçse de hydrophoroslar Anadolu ve Doğu Hellas coğrafyasındaki diğer tanrı-
lara ait kutsal alanlarda hemen hiç ele geçmemektedirler³².

Bunların bol miktarda ve birçok alanda karşımıza çıkmaları kült uygulamalarında suyun kulla-
nıldığını göstermektedir. Birçok Demeter Kutsal Alanı'nda taze su kaynağı ya da kuyu bulunmakta
veya kutsal alan nehir yakınlarına inşa edilmektedir. Ancak Diehl'in de işaret ettiği gibi su sadece
Demeter Kutsal Alanları'ndaki kült uygulamaları için önemli olmayıp diğer birçok kültürde de önemli
bir role sahiptir. Diehl bu figürinlerin günlük hayatta ya da kült törenlerinde kutsal alana yanında
kaynak ya da çeşmelere giden ölümlü kadınları betimlendiğini düşünmektedir³³. Buna karşın F. Işık
bunların nymphelere ait olabileceğini ileri sürmektedir³⁴. Bu adaklar kutsal alanlara değişik amaç-
larla bırakılmış olabilirler. Bunların başında Akdeniz coğrafyasında yaşam için çok değerli olan su-
yun bereket ve günlük ihtiyaçlar için tanrılardan istenmesi ön planda yer almalıdır. Bereketi ve aile-
nin koruyucu tanrıçası olarak Demeter kültürünün su ile bağlantılı olması anlamlıdır. Bunun yanında
hydria ve suyun kültürel arınma törenleri için de Demeter'in yanında diğer birçok tanrıya yönelik
olarak karşımıza çıktığı göz önüne alınmalıdır.

ÇOCUK TAŞIYAN KADIN FİGÜRİNLERİ (KOUROTROPHOSLAR) (Lev. 4):

Kaunos'tan önceki dönemlerde ele geçen bu tipe ait buluntudan C. Işık tarafından bahsedilmemiştir.
Sadece yukarıda bahsi geçen hydria ve çocuk taşıyan figürinler kayıt altına alınmıştır. Yeni dö-
nem kazılarında ise iki adet çocuk taşıyan figürin ele geçmiştir. Bu iki örnek birbirine çok benze-
mektedir ve olasılıkla da aynı kalıptan çıkmıştır. Bunlardan birisi boyası siyah renkte ve büyük
oranda korunmuş haliyle ancak kısmen kireçlenmiş olarak ele geçmişken diğeri ise çok aşınmış ve
detayları görünemeyecek şekilde bulunmuştur.

Çocuk taşıyanlara ait buluntular sadece kadınlardan oluşmayıp birçok erkek figürin tipi olarak
da karşımıza çıkabilmektedir: Örneğin, tanrıların babası Zeus gibi. Bunun yanında hiç evlenmemiş
olan bakire tanrıça Athena da çocuk taşıyıcı biçimde betimlenmiştir³⁵. Ancak Hellen Mitolojisi'nde
çocukların koruyucusu olarak farklı tanrılar karşımıza çıkmaktadır. Eumenidler ve Zeus Patroos ev-
lilikte kutsal yatağın koruyucusudur. Eileithyia doğumu gerçekleştirmede en önemli role sahiptir.
Ayrıca Nympheler, nehirler, Aphrodite ya da yerel Meterler, Ge, Demeter ve diğerleri gençlerin fi-
ziksel ve zihinsel gelişimleri açısından kourotrophos rolünü üstlenirler. Demeter, anne veya bakıcı
özelliklerinden dolayı kültürde özel bir yere sahiptir. Ancak çocuk taşıyan figürinler ne Demeter, ne
çocuklarını besleyen Ge ne de Athena'nın eğittiği çocukları sembolize eder. Bu nedenle kourotrop-
hos eğitimin ve bakımın çok yüzlü tanrıçası olmalıdır. Hatta Zeus Olymposlu ya da tarımsal alan-
larda khthonik özellikleriyle Zeus Meilikhios olarak kourotrophos kültüründe karşımıza çıkar³⁶.
Hadzisteliou-Price bu inanç sisteminin Akhalar ile birlikte Hellas'a geldiğini ve Minos, Mısır ve Hi-
tit-Fenike kültürlerinde, yine doğudaki Astarte-Aphrodite ile İsis'te aranmaması gerektiğini dü-
şünmektedir. Kendisine göre Ge Meter'in kültürünün önemi ve büyüklüğü ve ayrıca diğer değişik
kourotrophos özellikleri kadınların sosyal olarak önemini ve kabulünü göstermektedir³⁷.

³² Filges – Matern 1996; Higgins 1973, 68, 74-76; Muller 1996, 486 vd.

³³ Diehl 1964, 172.

³⁴ Işık 1980, 181.

³⁵ Hadzisteliou-Price 1978, 1 vd.

³⁶ Hadzisteliou-Price 1978, 2.

³⁷ Hadzisteliou-Price 1978, 5 vd.

Yeraltı tanrılarına yönelik araştırmalardaki en önemli zorluk anlatım dili ve sembolizmin yorumlanmasıdır. İkonografiye ve rituellere ait yöntemler bunları kullanan insanların yardımı olmadan aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Semitik toplumlarla ilk ilişkiyi kuran İndogermen halk Hititlerdir ve çocuğunu emziren bir kadın betimlemesi Karatape'den bilinmektedir³⁸. Bu tipin kökeni olasılıkla Mısır'a gitmektedir³⁹. Anadolu'da daha sonraki dönemlerde görülen 'Ana Tanrıça' betimlemelerinden bazıları İhtar'a benzerken bazıları ise Kybele biçimlidir⁴⁰. Anadolu'da 'Ana Tanrıça' kültü (ancak 'yer ana' değil) Phrygia Kybele'si, Karia ve Kappadokia Ma'sı, Lydia Hipta'sı ve matriarkal Lykia'da Lada olarak gelişmiştir⁴¹. Bunlar Ege ve Anadolu'nun en erken yerleşimlerinde görülen tanrıça ile akrabadır ve aynı zamanda Minos Tanrıçası ile de bağlantılıdır⁴². Akhalar ise Hellen öncesi dinlerden Eileithya kültürünü almışlar ve onu daha sonra Aphrodite ile ilişkilendirmişlerdir⁴³. Hellen öncesi doğum tanrıçası Ege ve Anadolu'nun Ana Tanrıçası'na daha yakındır ve 'besleyici' olarak kourotrophos özelliğine sahip yer tanrıçası Ge'den farklıdır. Kybele Attika'da 'Ana'; 'Tanrıların ve insanların Büyük Anası' ya da 'Tanrıların Anası' sıfatlarıyla anılmaktadır. MÖ VII. ya da erken MÖ VI. yüzyılda Solon tarafından 'Tanrıların Anası' ve 'Büyük Ana' olarak adlandırılmıştır⁴⁴.

Kourotrophoslar aynı zamanda güçlü khthonik özelliklere sahiptir. Bu inanç biçimi hayatın yerden gelmesi ve yine yerin altına gitmesi ile bağlantılıdır. Yaşam kaynağı ile dolu olarak daha başlangıçta hamiledir ve bunun yanında çocuğun doğumu, sağlıklı olarak büyütülmesi ve son olarak da öldükten sonra öteki dünyadaki ruhların yaşamlarıyla bağlantılıdır. Bu bakımdan Ge ve Demeter Olympos Tanrıları olmalarına rağmen khthonik bir tanrıça olarak tapınım görmüş olmalıdırlar. Örneğin Atina'da ölümlerin 'Demetrieoi' olarak adlandırılmaları ilginçtir⁴⁵.

Bazı durumlarda kourotrophoslar aynı zamanda sağlık (iyileştirme) tanrıçasıdır⁴⁶. Ateş kourotrophos ile alakalı önemli elementlerden biridir ve bunlar tarafından temizlik aracı ya da çocukları

Levha 4. Çocuk Taşıyan Kadın Figürinler
(Kourotrophoslar)

³⁸ Akurgal 1966, Lev. 35. Silifke'den çocuk emziren bir kadın betimlemesi, tipin kökeni ve ikonografisi için bk. Özhanlı – Aktaş 2007, 137-148.

³⁹ Akurgal 1966, 137.

⁴⁰ Hadzisteliou-Price 1978, dn. 24. Çocuk taşıyan Kybele (MÖ VI. yüzyıl) Erythrae'den ele geçmiştir. *Vermaseren* 1977, 178 no: 593 Lev. CXXX.

⁴¹ Farnell 1907, 298-302; Farnell 1912, 9 vd.

⁴² Hadzisteliou-Price 1978, 7.

⁴³ Preller 1894, 511 vd.

⁴⁴ Hadzisteliou-Price 1978, 8.

⁴⁵ Nilsson 1955, 676.

⁴⁶ Hadzisteliou-Price 1978, 200 vd.

ölümsüz yapmak için kullanılmaktadır. Hestia'nın kendisi Atina'da bir kourotrrophostur. Apollon gibi erkek kourotrrophoslar gençlik başlangıcı ile bağlantılı olarak sembolik hastabakıcılık ile ilişkilendirilmiştir ve erkek tanrılar gerçek anlamda eğitimin tanrılarıdır. Bunların başında Apollon, Hermes ve Kheiron gelmektedir. Bu gelenek temelde kourotrrophosun erkek çocukları, kahramanları ve tanrı çocukları ile bağlantılıdır⁴⁷.

Bakire tanrıça Artemis, Anadolu ve Sparta'da ana tanrıçadır; ayrıca Hellas'ın birçok yerinde Eileithyia ile kaynaşmıştır ve doğumun koruyucu tanrıçası olmuştur. Bakire olmasına rağmen bir kourotrrophostur⁴⁸. Aşk tanrıçası, Eros'un annesi ve kourotrrophos olan Aphrodite bazı yazarlar tarafından Parthenos olarak değerlendirilir⁴⁹. Eileithyia genel olarak Nympheler gibi temiz ve evlenmemiştir, ancak Olen'e göre Eros'un annesidir ve Kallimachos tarafından Meter olarak isimlendirilmektedir⁵⁰.

Hadzisteliou-Price'a göre kourotrrophos tanrılar çok değişik yüzlere sahiptir ve hamilelikten itibaren, çocuk doğumu, çocuk bakımı ve son olarak da ölümü ile bağlantılıdır⁵¹. Kaunos'ta birçok delikanlı figürünü ele geçirmiş (bk. Erkek Figürinleri) olmakla birlikte doğumla bağlantılı olabilecek *thesmophoria* şenliklerinin kutlandığına dair kesin veriler mevcut değildir. Bununla birlikte omuzlarında ya da kucaklarında çocuk taşıyan bu kadın figürinleri olasılıkla ölümlü insanlara işaret etmektedirler ve ailelerin çocuklarıyla ilgili nedenlerden dolayı buraya bırakılmış olmalıdırlar.

Kourotrrophos özellikli tanrılara sunulan kutsal alanların büyüklükleri ve donanımları standart değildir. Atina'da Akropolis'in batı yamacındaki Kourotrrophos (Ge) Kutsal Alanı tapınaksız sade bir *naiskos*'tan oluşmaktadır, ancak kült çok güçlü ve önemlidir. Ayrıca Attika'nın diğer yerlerinde kourotrrophoslara dış kısmında bir altar bulunan küçük '*naiskos*'larda tapınılmıştır ya da bunlar altarı bazen diğer tanrılarla paylaşmıştır. Bu törenler öncelikle açık alanlarda gerçekleştiği için bu durum kültün önemini azaltmamıştır. Yine Gela'daki Bitalemi'de çok parlak bir kültün varlığı Arkeolojik olarak ortaya konmuştur, ancak görüldüğü kadarıyla erken dönemlerde burada da açık alanlarda tapımın gerçekleşmiştir⁵². Bu bakımdan Kaunos'ta da kültün açık alanda gerçekleştirilmiş olması gerektiği düşünülürse burada tapınan tanrıçanın da kourotrrophos özelliği olduğu kabul edilebilir. Ancak alanda Demeter'in kourotrrophos özelliği ile ilgili olabilecek çok az adak sunusu ele geçmiştir. Son yapılan kazılarda sadece iki örneğin ele geçmesi burada tanrıçanın kourotrrophos özelliğinin çok güçlü olamayacağı şeklinde yorumlanabilir. Artemis birçok yerde Eileithyia ile bir tutulmuş ve çocuk doğumu ile ilişkilendirilmiştir⁵³. Kaunos'taki hiç işlenmemiş kayalık yükselti düşünüldüğünde bu alanın Artemis ile de özdeşleştirilebileceği düşünülebilir.

Kourotrrophos ile bağlantılı hayvanlar genel olarak yılan ve kuştur⁵⁴. Özellikle güvercin aynı zamanda bereket sembolü olarak bazı kutsal alanlardaki figürinlerin ellerinde tutulmaktadır. Yılan Minos ve Miken tanrıçasının sembolüdür ve görüldüğü kadarıyla aynı zamanda Kıbrıs'taki Erken

⁴⁷ Hadzisteliou-Price 1978, 203.

⁴⁸ Hadzisteliou-Price 1978, 204.

⁴⁹ Fehrl 1966, 205.

⁵⁰ Baur 1902, 18.

⁵¹ Hadzisteliou-Price 1978, 200.

⁵² Hadzisteliou-Price 1978, 205 vd.

⁵³ Hadzisteliou-Price 1978, 204.

⁵⁴ Nilsson 1956, 669.

Demir Çağ kültürü ile bağlantılıdır. Klasik Atina'da domuzlar ve koyunlar kourotrrophoslar için tipik kurbanlardandır. Erkek veya dişi domuz sadece Demeter'e değil aynı zamanda diğer kourotrrophoslara da sunulmaktaydı. Gebe bir domuz Andana'da Demeter'e kurban edilmekteydi, ancak Tithenidia'da yavru domuz Artemis'e kurban edilmiş ve dinsel tören sırasında yenilmiştir. Ayrıca Argos ve Samos'daki Hera kültlerinde de domuz önemli bir role sahipti⁵⁵. Khthonik karaktere sahip olan Hekate ve Heroslar kültüründe ise çocuğun sağlıklı doğması ya da doğumdan sonraki arınma için köpek kurban edilmekteydi⁵⁶.

Khthonik tanrılar gibi kourotrrophoslara da sık olarak eschara ya da bothroslarda kurban sunuları yapılmış ve bunlar tanrıların 'shrein'leri içinde ele geçmişlerdir⁵⁷. Bazen sunular tapınak ya da 'shrein'in içinde, bir ocak ya da altar üzerinde ele geçmektedir. Bunlara Kos'taki Hera, Hermione'deki Hestia, Perachora'daki Hera Kutsal Alanları örnek olarak gösterilebilir⁵⁸.

Kourotrrophoslar için en yaygın sunu terakota figürinlerdir. Bunlar tanrısal kourotrrophos olarak tanrıçayı ya da ölümlü bebekleri koruma altına alan tanrıçayı sembolize ettikleri gibi ölümlü anneleri de sembolize edebilirler. Çocuklar tarafından bırakılan adak yazıtları da annelere seslenmektedir. Ancak Epigrafik veriler çocuk adakların ebeveynlerin tarafından başka bir tanrı ya da tanrıçaya da (Herakles, Nympheler, Eileithya) bırakıldığını göstermektedir. Bu belgeler nedeniyle terakota adak heykelticilerin görüldüğü kadarıyla ya tanrıçayı ya da çocuklarıyla beraber ölümlü kadınları betimlediği ve tanrılara onların koruyucuları olmaları hedefiyle bırakıldıkları anlaşılmaktadır⁵⁹.

Çömelmüş genç figürinleri Kourotrrophos Kutsal Alanları'nın genelinde karşımıza çıkmaktadır ve Mısır kökenlidir. Görüldüğü kadarıyla Suriye ve Fenike etkileri kourotrrophos kültürü içinde daha erken bir dönemde karşımıza çıkmaktadır. Hem stil hem de tip Mısır ya da Fenike özellikleri yansıtmaktadır. Ancak bu kültürün ve tipin Orientalizan Dönem'de birçok başka elementle birlikte tek başına doğudan geldiğini göstermez. Demeter Hymnesi, araştırmacılar tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır⁶⁰. Kybele kültürü Arkaik Dönem sonrasında Hellas'a gelmiştir, Klasik Dönem ve sonrasında çok yayılmıştır. Roma Dönemi'nde bazen Hellas'ta İsis tarafından asimile edilmiştir. Örneğin bir Kybele - İsis heykeli Eretria'daki Iseion'da ele geçmiştir⁶¹.

Yukarıda anlatılanlardan birçok tanrı ve tanrıçanın kourotrrophos özelliği olduğu anlaşılmaktadır. Kaunos'ta ilk akla gelen tanrıça ise Demeter'dir. Bu nedenle bu kutsal alana bırakılan çocuk taşıyan figürinlerin olasılıkla Demeter için bırakıldığı düşünülebilir. Ancak Kaunos'ta bunların sayısı ilginç bir şekilde çok azdır. Örneğin yakın buluntu yerlerinden buluntu grupları bakımından benzeştiği Lindos'ta çok sayıda kourotrrophos figürini ele geçmiştir⁶². Genel olarak bu figürinler Demeter Kutsal Alanları'ndan az sayıda ele geçmişlerdir⁶³. Karia'dan Halikarnassos'ta⁶⁴ ve Theangela'da

⁵⁵ Hadzisteliou-Price 1978, 207.

⁵⁶ Wächter 1910, 25 vd.

⁵⁷ Meuli 1946, 221 vd.

⁵⁸ Corbett 1970, 150 vd.

⁵⁹ Hadzisteliou-Price 1978, 220.

⁶⁰ Farnell 1907, 30 vd.; Muhly 1969, 19 vd.; Mylonas 1942, 4 vd.

⁶¹ Hadzisteliou-Price 1978, 211 dn. 61.

⁶² Blinkenberg 1931, Lev. 102, 104, 138 vd.

⁶³ Karataş 2015, 609.

⁶⁴ Higgins 1954, res. 344.

Demeter Kutsal Alanları'ndan bilinmektedirler⁶⁵. Efes'teki Demeter Kutsal Alanı'nda da tanrıçanın olasılıkla Persephone ile birlikte kourotrophos özelliği olduğu düşünülmektedir⁶⁶. Çocukların Demeter bayramlarına katıldığı bilinmektedir. Sadece küçük ve annelerine bağımlı bebekler değil, genç çocuklar da Demeter bayramlarına katılabilmekteydi. MÖ 550 civarınatarihlenen bir Siana Kasesi üzerinde Demeter kültü ile ilgili sahneler betimlenmiştir⁶⁷. Burada genç bir çocuk şenliklerde dans eden figürlerin en arka sırasında yer almaktadır. Arka tarafta ise bu defa çocuk tohumları toprağa saçmaktadır. *Thesmophoria* şenliklerinin *Kalligeneia* olarak adlandırılan üçüncü günü rahat bir doğum amacıyla kutlandığı için Demeter'in çocuklarla ilişkisi ve kourotrophos özelliği bilinmektedir.

HYDRİA KERNOSU TAŞIYAN KADIN FİGÜRİNLERİ (Lev. 5):

Hydria taşıyanların yanında sadece Kaunos'a özgü olarak⁶⁸ karşımıza çıkan üstüste konmuş hydriarlardan oluşan hydria kernosu taşıyan figürinler görece fazla sayıda ele geçmiştirler. Bunların C. Işık tarafından kernos olarak adlandırılmaları⁶⁹ ele geçen bu tipe ait bir hydria kernosu ile kanıtlanmıştır. Yeni dönem kazılarında bu tipe ait çok sayıda figürin ele geçmesine rağmen küçük parçalar halinde ele geçtiklerinden dolayı detaylı olarak değerlendirilmeleri zordur. Başka yerlerde ele geçen örneklerin şimdiye kadar tespit edilememesi Kaunos'un bu külte verdiği önemi de göstermektedir. Bu kadar gösterişli hydria kernosunun (en az üst üste yedi hydria sırasından oluşmaktadır) kadınlar tarafından taşınmasının birçok kültte karşımıza çıkan sade hydria kernoslarına nazaran daha görkemli bir yapıya sahip olması dikkat çekicidir. Aynı hydria taşıyan kadınlar gibi hydria kernosu taşıyan kadınlar da ölümlü kadınları, olasılıkla da törenlere önderlik eden rahibeleri ya da kentin önde gelen ailelerinden seçilmiş kadınları temsil ediyor olmalıdır. Bu değişik formuna rağmen kalite olarak genelde ortalama bir işçiliğe sahiptirler.

Levha 5. Kernos Taşıyanlar ve Kernos

neklein şimdiye kadar tespit edilememesi Kaunos'un bu külte verdiği önemi de göstermektedir. Bu kadar gösterişli hydria kernosunun (en az üst üste yedi hydria sırasından oluşmaktadır) kadınlar tarafından taşınmasının birçok kültte karşımıza çıkan sade hydria kernoslarına nazaran daha görkemli bir yapıya sahip olması dikkat çekicidir. Aynı hydria taşıyan kadınlar gibi hydria kernosu taşıyan kadınlar da ölümlü kadınları, olasılıkla da törenlere önderlik eden rahibeleri ya da kentin önde gelen ailelerinden seçilmiş kadınları temsil ediyor olmalıdır. Bu değişik formuna rağmen kalite olarak genelde ortalama bir işçiliğe sahiptirler.

ORTAK ÖRTÜ ALTINDA İKİ TANRIÇA (Lev. 6):

Önceki dönemlerde yürütülen kazılardan sadece tek bir örnek ele geçmişken⁷⁰ son dönem kazılarında üç örnek daha ele geçmiştir. Bunlardan birinde iki kadın tahta otururken diğer ikisinin duru-

⁶⁵ Işık 1980, 192.

⁶⁶ Alanyalı 2016, 3.

⁶⁷ Ashmole 1946, 8-10; Simon 1983, 20 (Gizemli olmayan Demeter bayramlarından biri ile ilgili sahne); Steiner 2006, 610-613 (Kalligeneia).

⁶⁸ Işık 2000, 233.

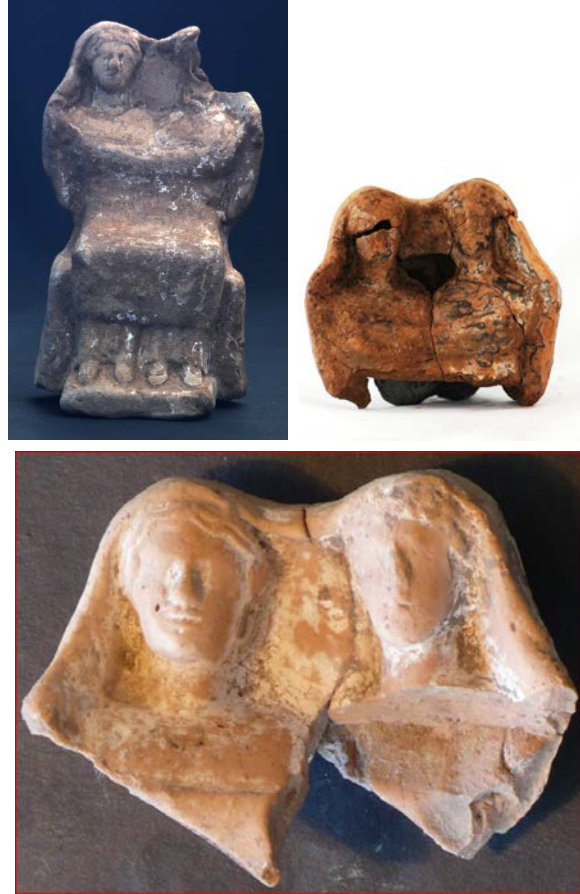
⁶⁹ Işık 2000, 239, res. 4.

⁷⁰ Işık 2000, 231.

şu bir örneğin belden altının, diğerinin ise göğüs kısmından alt bölümünün eksikliği nedeniyle belirsizdir. Tahtta oturan eserde kadınlardan birinin başı eksik iken diğer ikisinde tamdır. Ancak eserlerin korunma durumları nedeniyle detayların belirlenmesi zordur. Bununla birlikte figürlerin kollarını birbirine doladıkları ve başların karşıya doğru düz şekilde, izleyiciye dönük olarak bakacak şekilde yapıldıkları anlaşılmaktadır. Başların korunduğu iki örnekten soldaki kadınlar daha geniş bir yüze sahipken sağdakilerin daha ince ve oval yüz hatlarına sahip oldukları seçilebilmektedir.

Yanyana betimlenen iki tanrıçanın yorumlanması yazıtlar veya atributlar olmaksızın kolay değildir. Zira birçok tanrıçaya ait ikili betimlemeler mevcuttur. Kıta Hellas'ta bu gelenek Mykenai'de ele geçen fildişi grup yoluyla MÖ XIV. yüzyıla kadar geri gitmektedir⁷¹. Anadolu'da ise bu gelenek çok geniş bir alana yayılmıştır. Aspendos'ta ele geçen sikkeler üzerinde çift taraflı Aphrodite Kastnietis'in betimlemesi yer alırken⁷² Doğu Lykia'dan bir altar üzerinde Artemis ismi geçmektedir⁷³. Miletos'tan ele geçen bir naiskos üzerindeki ikiz tanrıçalardan biri Işık tarafından Kybele ya da Meter olarak değerlendirilmektedir⁷⁴. Attika'da ele geçen tympanonlu betimlemeler aslan veya asa tutar biçimli olarak Demeter ve Rhea; Demeter ve Kybele ya da Meter ve Kybele gibi farklı isimlerle değerlendirilmektedir⁷⁵. Bunun nedeni Anadolu tanrıça Kybele ya da Meter'in değişik isimlerle Hellas'ta asimile edilmesi olmalarıdır⁷⁶. Farklı isimlerle anılan bu tanrıçaların Haas'ın belirlediği gibi Anadolu'nun büyük ana tanrıçasından türetilmiş olmaları güçlü bir olasılıktır⁷⁷. Demeter'in Kybele ile eş tutulması Roma Dönemi içlerine kadar devam etmektedir⁷⁸ ve bu durum kişiliklerinin sıkı bir şekilde bağlantılı olmasından ileri gelmektedir⁷⁹. U. Muss Demeter ve Kore'yi Ephesos'ta Kybele ile birleştirmek zorunda kalmış, ayrıca

Levha 6. Ortak Örtü Altında

⁷¹ Simon 1998, 82 vd. res. 90 vd.

⁷² Fleischer 1973, 254 vd.

⁷³ Işık 2013, 645, res. 5.

⁷⁴ Işık 2013, 645, res. 10.

⁷⁵ Işık 2013, dn. 41; Naumann 1983, 188 vd.

⁷⁶ Işık 2013, 645, dn. 42-44

⁷⁷ Haas 1982, 12 vd.

⁷⁸ Simon 1990, 43 vd.

⁷⁹ Işık 2013, 646.

Leto ile birlikte Kroisos öncesi Artemision'un olası tanrıçaları arasında saymıştır⁸⁰. Bunun yanında Demeter'in khthonik özelliği olan ve Anatanrıça'nın Karia'ya özgü bir türevidir olan Hekate ile yakından bağlı olması gereklidir⁸¹. Demeter hymnesinde iki tanrıçanın bağlantısına vurgu yapılmaktadır. Hymne'ye göre Hades tarafından yeraltına kaçırılan Kore'nin sesini sadece Hekate ile Helios duymuştur. Yine Hekate Kore'ye yer altından çıkışında meşaleleriyle yolu aydınlatarak yardımcı olmuştur.

Kıbrıs'ta yer alan Artemis Paralia Kutsal Alanı'nda çok sayıda ortak örtü altında iki kadın betimlemesi ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan bazıları ayakta duran ve çıplak Astarte tipinde iken bazıları yarı çıplak, tahtta oturur biçimlidir. Amathus'da ele geçen bir örnekte ise iki tanrıça giysili ve tahtta oturur biçimde betimlenmiştir. Artemis Paralia ilk olarak kıyıların koruyucusu olarak yorumlansa da daha sonraki yorumu olan tuz göllerinin koruyucusu olduğu daha fazla kabul görmektedir. Araştırmalar alandaki tuz rezervlerinin MÖ IV. yüzyıldan itibaren tükenmeye başladığını göstermektedir. Bu nedenle buradaki tuz üretiminin devamlılığını sağlamak için tanrıçanın kutsal alanının buraya yapılmış olması gerekmektedir. Alanda ele geçen çıplak betimlemeler ister Aphrodite ister Astarte olsun, doğa tanrıçası olarak yorumlanmaktadır⁸². İkili çıplak figürden bir tanesi diğerinden daha incedir ve ikisi de göğüslerini tutmaktadır. Bunlardan yarı çıplak olanlar karın bölgesine kadar giyinik, üstleri ise çıplaktır. Bunlar da Demeter ve Persephone olarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu grubun yorumlanmasının oldukça zor olduğu açıktır. Bunlar olasılıkla ikiz bereket tanrıçaları olmalıdır⁸³. Amathus'dan MÖ V. yüzyıl ortalarına ait ikiz tanrıça figürleri ise giysilidir ve bunların Demeter ve Persephone'den daha çok Aphrodite Ourania ve khthonik Aphrodite'yi sembolize ettiği düşünülmektedir. Ancak bu açıklama da çok fazla kabul görmez. Olasılıkla bu grup henüz bilinmeyen bir tanrıça grubunu temsil etmektedir. Bununla birlikte Aphrodite'nin Kıbrıs'ta bitkilerin ve toprağın bereketliliğini koruduğu bilinmektedir. Tuz da bunların içine dâhil olmalıdır. Burada ilk dönemlerde Kıbrıslı Astarte tipli tanrıça daha sonra Aphrodite'ye dönüşmüş ve Roma Dönemi'nde ise Artemis halini almıştır⁸⁴.

Kaunos örneğinin her ne kadar kesin olarak hangi tanrıçaları temsil ettiği tespit edilemezse de genel buluntu konteksinin diğer bilinen Demeter kutsal alanları ile benzerliği ile Demeter ile kızı Persephone'yi sembolize etme ihtimali yüksektir. Betimlemelerden birinin belirgin bir şekilde daha yuvarlak bir yüz, diğerinin ise daha oval yüz hatlarına sahip olması aralarındaki farklılığı göz önüne koymaktadır ve bu durumda figürinlerden birinin Demeter'i diğerinin de Persephone'yi betimliyor olmasını akla getirmektedir. Ancak Kaunos'ta ele geçen eserlerin yüz hatlarının çok belirgin olmaması (bir örnekte figürinlerden birinin başı korunmamıştır, diğer iki örnekte aşınma çok fazladır) hangisinin yaşlı hangisinin genç kadın olduğunu anlamamızı zorlaştırmaktadır⁸⁵. Alanın konumu ve genel buluntu konteksi de bu görüşü desteklemektedir. Tanrıçanın kendisi doğal ve ekili alanların koruyucusu iken kızı da ölümler dünyasının hakimidir. Khthonik tanrılara adandığı anlaşılan kutsal alanda bu iki tanrı, bir taraftan doğum yoluyla insanlara yeni bir hayat sunarken diğer taraftan ölüm yoluyla diğer dünyadaki hayatları için de düzen sağlamaktadırlar⁸⁶.

⁸⁰ Muss 1994, 48, 54.

⁸¹ Kraus 1960, 69; Naumann 1983, 176.

⁸² Karageorghis 2005, 158 vd.

⁸³ Karageorghis 2005, 158 vd.

⁸⁴ Karageorghis 2005, 158 vd.

⁸⁵ Thebai'de araba üzerinde betimlenen poloslu iki tanrıça birbirlerinin kopyası şeklinde yapılmışlardır. Bk. Simon 1998, 94, res. 102. Bilgi için S. Bulut'a teşekkür ederim.

⁸⁶ Cole 2004, 104-105.

GÖĞSÜNÜ TUTAN KADINLAR (Lev. 7):

C. Işık tarafından tanımlanan tipler içerisinde bu gruba giren herhangi bir örnek yayınlanmamıştır. Yeni dönem kazılarında ise iki örnek gün ışığına çıkmıştır. Bunlardan birisi protom biçimli iken diğeri ise istisnai olarak içi tamamen dolu olarak yapılmıştır ve iyi fırınlanmadığından dolayı büyük oranda tahrip olmuştur. Protom olarak adlandırılan bu tiplerin arka kısımları mevcut değildir ve çoğunlukla üzerlerinde asılmak için delikler bulunmaktadır. Protomların khthonik özelliği olduğu bilinmektedir. Bunlar yoğun olarak mezar hediyesi olarak bırakılmış ve ayrıca khthonik tanrılara sunulmuşlardır⁸⁷. Demeter ve Kore Kutsal Alanları'nda da sıklıkla ele geçmiştir⁸⁸. Kaunos'ta protom olarak sadece Astarte tipli örneklerden Demeter Terası kazılarında bir adet ele geçerken kent Hellenistik Dönem Stoa'sının altında kalmış olan Aphrodite Kutsal Odası'ndan çok sayıda ve değişik tipte örnekleri tespit edilmiştir⁸⁹. Doğu kökenli olduğu anlaşılan bu tipe küçük bir parçanın da dâhil olma ihtimali yüksektir. Daha önce yayınlanan Kaunos buluntuları içerisinde bu tarzda başka bir örnek bulunmadığından dolayı Erken Klasik Dönem'den itibaren oldukça yaygın olan bu tipin Kaunos'ta ele geçen örnekler içinde az sayıda adanmış figürin gruplarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Kaunos'ta ele geçen protom biçimli figürin khiton ve başın üzerine örtülmüş manto giymiştir. Başında tacı olduğu seçilebilmektedir. Önde iki elleriyle göğüslerini tutmaktadırlar. Çok aşındığı için detayları seçilemeyen bu örneğin benzerleri özellikle MÖ V. yüzyıl başlarından itibaren çok yaygındır. Bu tipin Rhodos'ta ortaya çıktığı kabul edilmekte ise de⁹⁰ M. Şahin Rhodos ve Kalymnos'tan ele geçen örneklerin en erken MÖ V. yüzyıl ortalarına ait olması nedeniyle Knidos'un bu tipin ortaya çıktığı merkez olduğunu düşünmektedir⁹¹. Bu tipteki protomların Şahin'in düşündüğü gibi Aphrodite'yi mi⁹² yoksa adayanların bereket arzusunu mu simgelediği tartışmaya açıktır⁹³. Tanrıça, rahibe ya da adorantları sembolize eden figürinler özellikle Kıbrıs'ta çok sayıda ele geçmiştir. Bunlar giysili ya da çıplak olarak göğüslerini tutmaktadırlar. Kıbrıs örneklerinin çıplak Astarte modelinin değişik

Levha 7. Göğsünü Tutan Kadınlar

⁸⁷ Bell 1981, 85; Işık 1980, 190, dn. 582; Kilmer 1977, 76 vd.; Metzger 1985, 45; Uhlenbrock 1988, 117 vd.; Zuntz 1971, 110.

⁸⁸ Halikarnassos: Higgins 1954, 66 Kat.-No. 442, 490 vd.; Iasos: Levi 1967/68, 574, Res. 45 a, b; Knossos: Higgins 1973, 83 vd. Kat.-No. 196 vd. Lev. 58-59; Kos: Herzog 1901, 136, res. 5; Lindos: Smith 1949, 359; Rhodos: Zervoudaki 1988, 131 res. 1.

⁸⁹ Özen-Kleine 2017, 155-170.

⁹⁰ Higgins 1954, 89 vd. no: 237-244 Lev. 40-42; Robinson 1931, 28 vd. No: 121-172 Lev. 16-20; Robinson 1933/2 20 vd. no: 16-45, Lev. 5-10; Özcan 2007, 82, Lev. 4 no:9. Z 91. 34. 12

⁹¹ Şahin 2005, 72.

⁹² Şahin 2005, 72.

⁹³ Özcan 2007, 82.

prototipleri biçiminde üretildiğini düşünülmektedir⁹⁴. Astarta özellikle MÖ I. binden itibaren en önemli Fenike tanrıçasıdır ve MÖ III. binden itibaren varlığını bildiğimiz İştar'ın bir versiyonudur. Tanrıça ayrıca Ashtar, Athtart, Athirat vb isimlerle Mezopotamya coğrafyasında tapınım görmüştür. Tanrıça birçok tanrının sevgilisi, kız kardeşi ve annesidir. Aynı zamanda tüm hayatın ve bereketin kaynağı ve fahişelerin koruyucusudur. İştar gibi Astarte de genel anlamda gücün, hayatın tüm formlarının, sevginin ve isteklerin tanrıçasıydı. Aynı zamanda tanrıça denizler, dağlar, bahar ayları, sahiller, fırtınalar, av ve savaş gibi olaylar, hayvanlar, aslanlar ve atlarla da özdeşleştirilmiştir. Ancak asıl özelliği bir erkek eş ile birleşmesidir. Astarte ve Melqart (değişik merkezlerde Adonis ya da Baa olarak da adlandırılmaktadır) tanrısal bir çift olarak Fenikelilerin tüm kolonilerinde tapınım görmüşlerdir⁹⁵. Fenike'deki kutsal alanlarında altar kutsal alanın kalbini oluşturmaktadır ve artık kullanılmayan adaklar çukurlara (*bothros*), tapınak avlusuna, hatta en kutsal olan yerlere dahi depolanmaktaydı. Çok sayıda ele geçen eser, özellikle de takılar kült uygulamalarında kadınların yoğun katılımını ortaya koymaktadır⁹⁶. Bu kutsal alanlarda büyük yığınlar halinde çukurlarda ve yanmış olarak altar külünün içinde koyun kemikleri ele geçmiştir⁹⁷. Kaunos'ta ele geçen Astarte tipli eser(ler) olasılıkla Kaunos'ta çok önemli bir tanrıça olan Aphrodite'nin bir başka versiyonudur. Benzer örneklerin ele geçtiği Knidos'ta M. Şahin Aphrodite kültürünün, teras üzerinde Demeter-Kore kültü ile birlikte aynı Lokroi'de⁹⁸ olduğu gibi bir mağarada başlamış olabileceğini düşünmektedir⁹⁹. Demeter-Kore ile Aphrodite birlikteliği Kaunos'ta bu buluntuların yanında üzerinde giysilerini çıkarmakta olan bir kadın (?) kabartma levhanın ve kuş (güvercin) figürinlerinin de gösterdiği üzere mümkün görünmektedir.

MANTOSUNA SARILMIŞ KADIN (Lev. 8):

Kaunos'ta bu tip şimdiye kadar tek bir eserle temsil edilmiştir. Mantosuna sıkı bir şekilde sarılmış, başını sertçe öne ve soluna döndürmüş bu figürin parçası da tekil örneklerdendir. Mantosuna sıkı bir şekilde sarılmış ve elbisesini çenesine kadar çekmiştir. Figürin Hellenistik Dönem kadın figürinlerinin en yaygın tipi olan 'pudicitia' pozunda kollar göğüs altında birleşecek ve bir elle yüze dokunulacak şekildedir. Bu tipteki figürinler atribüt tutmadıkları için belirgin bir şekilde yorumlanmaları zordur. Bununla birlikte bu duruş sınırlı bir utangaçlık, kendine yeterlilik şeklinde yorumlanmaktadır ve sadece ölümlü kadınlar bu biçimde betimlenmektedir¹⁰⁰. Priene'de bu tipteki figürinlerin bir kısmı Demeter-Kore kutsal alanında ele geçmiştir¹⁰¹. Rumscheid bu tipteki eserlerden beş örneğin Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda ele geçmesini Smyrna'daki Hellenistik Dönem mezar

Levha 8. *Mantosuna Sarılmış Kadın*

⁹⁴ Karageorghis 2005, 208. Kıbrıs'ta değişik kutsal alanlarda bu tipe ait çok sayıda örnek ele geçmiştir.

⁹⁵ Karageorghis 2005, 155 vd. temel kaynakça ile birlikte.

⁹⁶ Karageorghis 2005, 147.

⁹⁷ Karageorghis 1976, 105.

⁹⁸ Larson 2001, 255.

⁹⁹ Şahin 2005, 72.

¹⁰⁰ Smith 2013, 86 res. 116, 1-2; Kleiner 1984, Lev. 14, 15,17.

¹⁰¹ Rumscheid 2006, 244 vd. Lev. 56

kabartmaları¹⁰² ve Miletos'ta Humaytepe'den ele geçen¹⁰³ eserle karşılaştırarak bunların Demeter, ya da rahibe/müritlerinden biri olabileceğini düşünmektedir. Elbisesine sıkı bir şekilde sarılmış örnekler ayrıca Myrina'dan da çok sayıda ele geçmiştir¹⁰⁴. Kaunos örneği şimdilik tekil olduğu için kutsal alandaki törenlerle ya da tanrıçalarla ilişkisini güvenilir bir şekilde yapmak mümkün olmamakla birlikte Rumscheid'in bu figürün tipinin Demeter rahibesi ya da müridi olarak değerlendirme fikri Kaunos için de geçerli olabilir.

TAHTTA OTURANLAR (Lev. 9):

Bu tipe ait tek bir örnek ele geçmiştir¹⁰⁵. Gövdenin sol üst kısmı ve bacaklar korunmuş olup diğer kısımları eksiktir. Elinde bir haşhaş kapsülü tutmaktadır. Baş kısmı eksik olduğu için başında polos ve örtü olup olmadığı belirsizdir. Bu buluntu Kaunos'tan ele geçen Arkaik Dönem'e ait nadir örneklerden biri olduğu için bu kutsal alanın tarihlendirilmesi ve adakların dönemsel sentezi için özellikle önemli bir yere sahiptir. Bunlar önemli kişilerden Demeter ve Hera gibi tanrıçalara kadar değişen yorumlarla değerlendirilmektedir¹⁰⁶. Taht krallara ve tanrılara özgü olarak kabul edilebileceği için¹⁰⁷ bu figürinlerin tanrıçaları, olasılıkla da Demeter'i sembolize ediyor olmaları güçlü bir olasılıktır. Ancak Karataş'ın da vurguladığı gibi bunların yüksek statüye ait kadınları temsil etme ihtimali bulunsa da bunların evin ve ailenin korunmasına yönelik olarak adandığına dair veri bulunmaz¹⁰⁸. Bu tip İo-nia ve Karia'daki Demeter Kutsal Alanları'nın buluntu grupları içerisinde en erken örnekleri teşkil etmektedir¹⁰⁹. Bunlar şimdiye kadar Karia'dan Iasos¹¹⁰ ve Theangela'da¹¹¹, yakın coğrafyada ise Kos¹¹², Khios¹¹³ ve Lindos'ta¹¹⁴ ele geçmiştirlerdir. Bunun dışında birçok yerde ele geçen¹¹⁵ bu tür buluntular içerisinde en alışılmadık durum Kyrene'de

Levha 9. Tahtta Oturanlar

¹⁰² Zanker 1993, 226 res. 25.

¹⁰³ Kossatz 1980, 53 No: 14, Lev. 28, 7.

¹⁰⁴ Mollard-Besques 1963, Lev. 144, 115; Pottier 1887/88, Lev. 36.

¹⁰⁵ Bulba 2010, 651.

¹⁰⁶ Schipporeit 2013, 217 dn. 892.

¹⁰⁷ Jung 1982, 14; Burkert 1987, 38.

¹⁰⁸ Karataş 2015, 573 vd.

¹⁰⁹ Schipporeit 2013, 217.

¹¹⁰ Levi 1967/68, 573.

¹¹¹ Işık 1980, 46-51 Lev. 4 No: 30 vd. 34.

¹¹² Herzog 1901, 135 res. 4.

¹¹³ Schipporeit 2013, 19 dn. 59; Karataş 2015, 574 res. 385. Buradaki tahtında oturan figür Kaunos örneğindeki gibi elinde bir haşhaş kapsülü tutmaktadır.

¹¹⁴ Blinkenberg 1931, Lev. 96 vd No: 2119-2141.

¹¹⁵ Diğer buluntu merkezleri için bk. Karataş 2015, 575.

karşımıza çıkmaktadır. Buradaki Demeter-Kore Kutsal Alanı'nda ele geçen 4500 figürünün %70'i bu tipe aittir ve Uhlenbrock bunların 'Doğu Yunan' özellikli (ilk örneklerin Miletos kökenli) olduğunu düşünmektedir¹¹⁶. Sicilya'da bir elinde haşhaş kapsülü diğer elinde yavru domuz taşıyan kadın betimlemelerinden bazı örnekler ele geçmiştir¹¹⁷. Bunların başlarında polos olmalarından dolayı tanrıça Demeter'i sembolize ediyor olma ihtimalleri yüksektir. Kaunos örneğinde figürünün elinde tuttuğu afyon kapsülü tanrıçanın buğday başağı ile birlikte Demeter'in en yoğun karşımıza çıkan atributlarından biridir ve tanrıça ile bağlantılı olarak sikkeler ve altarlar üzerinde de karşımıza çıkmaktadır¹¹⁸. Bu tanrıçanın dışında söz konusufigürünü Kybele ile ilişkilendirmek mümkün olabilir. Küçük kale'nin hemen arkasında Zeus ile ortak Kutsal Alanı olduğuna dair yazıt bulunan butanrıçanın nar ile ilişkisi yoğun değildir. Bununla birlikte özellikle Kargamış'dan ele geçen Kubaba kabartmasında¹¹⁹ tanrıçanın elinde tuttuğu nara vurgu yapmak yerinde olacaktır.

ÇIPLAK/YARI ÇIPLAK KADINLAR (Lev. 10):

Küçük kale'deki kutsal alan üzerinde yeni dönem kazılarında iki adet çıplak ya da kısmen çıplak figürün ele geçmiştir. Bunlardan birisi bir terakota kabartmaya aittir. Burada bir kadın belden yukarısı çıplak bir şekilde sol eliyle bir cisme (bir sütun ya da altar) dayanırken diğer eliyle başının üstündeki örtüyü açmaktadır. Figürün yanında ince ve uzun bir başka figürün ayakta durmaktadır. Figürün uzun ve dalgalı saçları omuzlarından aşağıya dökülmektedir. Bu figürün çok aşınmış olmakla birlikte ellerinin göğsünün üzerine konduğu ve çıplak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak figürünün detayları net değildir. Diğer figür ise çıplak bir göğsün üzerinde rozet biçimli bir çiçek tutmaktadır. Bu figürüne ait sağ elin görüldüğü küçük bir kısım korunmuştur. Figürün bileğinde bir bilezik biçimli takı yer almaktadır. Bu iki figüründe çıplaklığın olması Demeter ile ilişkilendirmede zorluk oluştursa da Demeter Kutsal Alanları'nda çıplak kadın betimlemeleri alışılmamış bir durum değildir. Karia'da Theangela¹²⁰ ve Knidos'ta¹²¹ çıplak kadın betimlemeleri ele geçmiştir. Ayrıca Bergama, Samos, Efes, Priene ve Lindos'taki Demeter Kutsal Alanları'ndan da bu tipte figürinler bilinmektedir ve çıplak kadın betimlemelerinin daha çok tanrıçaları betimlemiş olması gerektiği düşünülmektedir¹²². Bahsi geçen bu karşılaştırma örneklerinde Bergama'dan ele geçen betimlemede kadının belden yukarısı çıplak olması ve ayakta durması bakımından Kaunos örneği ile benzeşmektedir¹²³. Diğer örneklerde ise kadınlar çömelmış ve tamamen çıplak olarak betimlenmişlerdir.

F. Işık, Theangela'dan ele geçen çıplak kadınların nympheleri betimlediğini ileri sürmektedir¹²⁴. Nympheler sanatta çıplak kadınlar şeklinde betimlenmektedir¹²⁵. Bu bakımdan özellikle Kaunos'tan

¹¹⁶ Uhlenbrock 2010, 85 vd.

¹¹⁷ Sguaitamatti 1984, Lev. 1 No: 1-3 Lev. 5 vd.

¹¹⁸ Schipporeit 2013, 223. Haşhaş bitkisi ile ilgili bilgiler ve Demeter ile bağlantısı için kaynakça ile birlikte (dn. 902).

¹¹⁹ MÖ IX. yüzyıla tarihlenen bu kabartmada figürün elinde tuttuğu cisim genel olarak nar olarak yorumlanmakla birlikte bir sapının olması nedeniyle haşhaş kapsülü olma ihtimali de bulunmaktadır.

¹²⁰ Işık 1980, Lev. 28 no: 204 vd.

¹²¹ Higgins – Burn 2001, res. 2535.

¹²² Karataş 2015, 616 vd.

¹²³ Rumscheid 2006, res. 81.

¹²⁴ Işık 1980, 174 vd.

¹²⁵ Sutton 2009, 69.

ele geçen çiçek tutan betimleme bu tip için uygundur ve bu betimlemenin bir nympheyi temsil ettiği kabul edilebilir. Bu figürin parçası küçük bir bölümü simgelemesine rağmen bütün olarak düşünüldüğünde, cidar kalınlığı nedeniyle diğer terrakota betimlemelerden çok daha iri olduğu anlaşılmaktadır. Bu haliyle özel bir tipi ve olasılıkla bir tanrıçayı temsil ettiği kabul edilebilir. Nymphelerin doğa olayları, evlilik ve doğumla ilgili olmalarına rağmen Demeter Kutsal Alanları'nda bu tipte çok az sayıda figürinin ele geçmesi bunların bırakılma amacını yorumlanmasını zorlaştırmaktadır¹²⁶. Rhodos'ta ele geçen bir pişmiş toprak protomda çıplak bir kadın sağ elini göğsünün üzerinde aynı şekilde tutmaktadır, ancak elinde çiçek tutmaz ve bileğinde bilezik bulunmaz. Bununla birlikte başındaki tacında Kaunos örneğinde kadının elinde tuttuğu rozetlere benzer süsler bulunmaktadır. Aynı rozetler ayrıca küpe olarak iki kulağa da takılmıştır¹²⁷. Kaunos ve Rhodos örneklerinin fonksiyon olarak benzeştiği düşünülebilir. Yine Lindos'ta ele geçen bir grup protom çıplak ve giyimli kadınları benzer el duruşuyla göstermektedir¹²⁸. Kıbrıs'ta ele geçen Aphrodite ile ilişkili betimlemelerden biri vücut yapısı ile Kaunos örneğindeki küçük figürin ile büyük oranda benzeşmektedir ancak bu figürinde kollar yanda yapılmıştır¹²⁹.

Levha 10. Çıplak Kadınlar

Yarı çıplak bir şekilde elbisesini çıkarırken ve yanında daha küçük yapılmış figür bulunan pek çok örnek bilinmektedir. Bunlardan bazıları Kaunos örneğindeki gibi başının üzerindeki örtüyü açarken betimlenmektedirler ve genellikle Aphrodite olarak tanımlanırlar¹³⁰. Ancak giyinik ya da yarı çıplak olarak işlenmiş ve yanlarında küçük bir kız çocuğu olan Artemis betimlemeleri de mev-

¹²⁶ Karataş 2015, 618.

¹²⁷ Higgins 1954, Lev. 50 no: 295.

¹²⁸ Blinkenberg 1931, Lev. 146, 148. Lev. 148'deki örnek Kaunos örneğindeki gibi elinde çiçek tutmaktadır.

¹²⁹ Karageorghis 2005, 185.

¹³⁰ Heykel: Koçak 2013, Lev. 26, 28, I.3.4, 31 no: L4, 2; 33 küçük kız betimlemeleriyle birlikte. Figürinler: Besques 1986, Lev. 5 No: D 3354. (giyinik olarak eros ile birlikte); Hamdorf – Leitmeir 2014, Band 2, no: 345. Bu defa oturur durumda üst kısmı açık ve duvağını açarken. Eros ile birlikte, 676, no: 95 küçük bir kız biçimli heykelciğe dayanırken; Higgins 1967, Lev. 53, yanında küçük bir kız heykelciğine dayanmaktadır (Myrina); Merker 2000, Lev. 45, 66; Rumscheid 2006, Lev. 33 No: 83, kare biçimli bir sütuna dayanır biçimde ancak Eros'u sol kolunda taşımaktadır; Winter 1903 Band II, Lev. 88, 93 vd. 96-98; Zervoudaki 1988, 133 res. 4 vd.

cuttur¹³¹. Kaunos örneği ilk etapta Aphrodite'yi akla getirmektedir. Kaunos'taki Demeter Kutsal Alanı ile Aphrodite'nin ilişkisi çok yabancı değildir. Kutsal alanın merkezinde yer alan kaya bloğunu, ikiz tanrıçaları, Kıbrıs ürünü kireçtaşı heykelticikleri Aphrodite ile ilişkilendirebilmek mümkündür. Bütün bunlar bir araya getirildiğinde kutsal alanda Demeter'in yanında Kaunos'un en önemli tanrılarından Aphrodite'nin de tapınım görüp görmediği şimdilik bir soru işareti olarak kalmaktadır. Aphrodite ve Eros'un Demeter Kutsal Alanları'nda ele geçtikleri bilinmektedir¹³². Bununla birlikte Aphrodite özellikle Hellenistik Dönem içerisinde mezar hediyesi olarak yaygın olarak adanmışlardır. Kaunos'taki bu alanda khthonik özelliğinden dolayı Aphrodite'ye de tapınılmış olabilir¹³³. Eğer tapınım görmediyse bu durumda bu buluntuları ziyaretçi tanrılar¹³⁴ olarak yorumlamak doğru olacaktır.

KADIN BAŞLARI (Lev. 11):

Buluntular içerisinde çok sayıda kadın başı ele geçmiştir. Bunların çoğu bilinen tiplere aittirler ya da çok aşınmışlardır. Bu nedenle burada sadece özel öneme sahip olanlar değerlendirmeye alınmıştır. İlk örnek Geç Arkaik yüz hatlarına ve gülüşe sahip küçük bir baş parçasıdır. Kadın ya da erkeğe ait olduğu kesin olarak tespit edilememektedir. Ancak en erken buluntulardan olması bakımından önemlidir. Diğer bir örnek ise taç taşıyan bir kadına aittir. Çok aşındığı ve parçalı olarak ele geçtiği için detayları çok zor seçilmektedir. Ancak başında taç taşıyan kadın betimlemesi çok azdır ve aynı tipte başka bir örnek şimdiye kadar Kaunos'tan karşımıza çıkmamıştır. Üçüncü örneğimiz ise kutsal alan içerisinde geçen en güzel buluntulardan birini oluşturmaktadır. Boyundan aşağısı eksik olan bu baş hem büyüklük bakımından hem de işçilik bakımından en özenli yapılmış eserlerden biridir. Rozetlerle ve bitkisel motiflerle süslü büyük gösterişli bir taç taşımaktadır. Tacın alt kısmında 9 rozet bulunur. Tacın üst kısmında üç adet palmet arasında yuvarlak birer rozet biçimli bitkisel motif bulunmaktadır. Başında tacı olan kadın figürinleri genelde tanrıçalara işaret eder biçimde yorumlanmaktadır, ancak ölümlü kadınlar içerisinde özellikle gelinler taç giymiş olarak plastik eserlerde ve vazolar üzerindeki betimlemelerde karşımıza çıkmaktadır¹³⁵. Bunun yanında kutsal alanlarda yine evlilik çağında genç kızların kurban törenleriyle ilgili olarak betimlemeleri mevcuttur¹³⁶. *Thesmophoria* şenliklerinde genç kızların çiçekten yapılmış taç taşımaları yasaktı¹³⁷. Myrina'da ele geçen tacı rozetlerle süslü bir kadın başı Vermaseren tarafından olasılıkla Kybele olarak yorumlanmaktadır¹³⁸. Heraklea'da geçen başında biri üzerinde rozetlerle süslü, diğeri ise sade bir taç taşıyan (bu örnekte bu defa küpeler diğerrinin tacındaki rozetler biçimindedir) iki başın Demeter'e temsil ettiği kabul edilmiştir¹³⁹. Tanrıça Aphrodite'nin de Kıbrıs'ta ele geçen bazı betimlemelerinde rozetlerle ve palmet-

¹³¹ LIMC, Artemis, no: 121 (yarı çıplak), 124 (giyinik).

¹³² Thompson 1963, 9; Töpperwein 1971, 131.

¹³³ Patara'daki mezarlarda ele geçen Aphrodite betimlemeleri ve mezar adakları içerisinde bunların rolü için bk. Işın 2007, 34 vd. Aphrodite'nin Pisidya Bölgesi'ndeki chitonik kültü hakkında bk. Korkut 2005, 151 vd.

¹³⁴ Alroth 1987, 9 vd.

¹³⁵ Lee 2015, 143 vd.

¹³⁶ Dillon 2002, 63.

¹³⁷ Kraemer 1992, 27.

¹³⁸ Mollard-Besques 1963, 145 Lev. 199; Vermaseren, 1977, I. Asia Minor, 156 no: 518 Lev. CXV.

¹³⁹ Carratelli 1988, res. 205-206.

Levha 11. Kadın Başları

lerle süslü yüksek taç ya da polos taşıdığı görülmektedir¹⁴⁰. Kaunos örneği çok gösterişli tacı, küpeleleriyle, büyüklüğü ve yüksek kalitesi ile tanrıçalardan birini temsil ediyor olmalıdır. Nispeten genç bir kadına ait olması gereken yüz Demeter'den daha çok belki de Hades'in kaçırdığı sırada çiçek toplayan ve yeraltından her defasında dönüşüyle baharı müjdeleyen Persephone'yi tasvir etmekteydi.

ERKEK FİGÜRİNLERİ:

Kaunos'ta ve genel olarak Karia'daki Demeter kutsal alanlarında bol miktarda erkek figürünü karşımıza çıkılmaktadır. Halikarnassos'ta toplam 73 adet (43 sakallı, 30 sakalsız) erkek figürünü tespit edilmiştir¹⁴¹. Bölgeden ayrıca Theangela da erkek figürinler için benzer bir buluntu konteksi sunmaktadır¹⁴². Knidos'ta erkek figürinlerin oranı %20 civarındadır¹⁴³. Bir başka Karia kenti olan Iasos'tan

¹⁴⁰ Karageorghis 2005, 162 res. 160 a-c. Bunlar tanrıçanın betimlemesi olarak yorumlanırken sayfa 188 res. 239'da yüksek, rozetlerle süslü kadın başı sunu yapan/tanrıça olarak değerlendirilmiştir.

¹⁴¹ Newton 1865, 82, 333-336; Newton – Pullan 1862, 58-67; Schipporeit 2013, 67. Erkeklerin yanında tanrıça olarak Demeter (buğday ile), Persephone (nar ile), Aphrodite (güvercin ile) ve olasılıkla Dionysos karşımıza çıkmaktadır; Higgins 1967, 66-68. Higgins erkek figürinlerinin Asklepios'u temsil ettiğini düşünmektedir.

¹⁴² Işık 1980, 55 vd. (MÖ V-III. yüzyıl arası).

çok az buluntu yayınlanmıştır¹⁴⁴. Bu nedenle erkeklerin ortalama oranı hakkında bilgi vermek mümkün olmasa da genel olarak Iasos'taki buluntu gruplarının diğer Karia kenti buluntularıyla birlik gösterdiği kabul edilebilir. Bunlar genel olarak himation giymiş olarak karşımıza çıkarlar. Karia Bölgesi'nde bu figürinlerin yoğun olarak bulunmasıyla birlikte Karialıların kültürel olarak diğer Anadolu ve adalarda yerleşik olan topluluklardan farklı olduğuna işaret ettiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak Karia dışında erkek figürinleri Batı Anadolu'da ve adalardaki birçok kutsal alanda da ele geçmiştir¹⁴⁵. Erkek figürinleri kendi içerisinde birçok alt gruba ayrılmaktadır.

Erkek figürinlerinin Karia'daki Demeter Kutsal Alanları'nda bol miktarda karşımıza çıkması bu bölgenin kendi gelenekleri ile ilişkili olabileceği gibi Demeter için kutlanan törenlerle de bağlantılı olabilir. *Thesmophoria* şenliklerine genel olarak erkekler katılmıyor olsalar da Demeter için düzenlenen *Karpophoros* şenliklerine hem kadınlar hem de erkekler katılabiliyordu¹⁴⁶. Kaunos'ta her ne kadar bol miktarda domuz kemiği ele geçse de bunların *thesmophoria* şenlikleri ile direkt olarak bağlantısı tespit edilememiştir.

Bu figürinlerden bazılarının tanrıları simgelemesi mümkündür. En azından başında sivri başlığı ve pelerini olan figürinin Hermes'i ya da Dioskurlardan birini betimlediği kabul edilebilir. Demeter ile en yakın ilişkili tanrılar olarak karşımıza Hades, Zeus, Hermes, Dionysos ve Herakles'dir¹⁴⁷. Bunlardan Hermes ve Herakles (?) Demeter, Hekate ve Kore ile birlikte Boston'daki kırmızı figür bir pyxis üzerinde karşımıza çıkmaktadır¹⁴⁸. Karia'daki diğer merkezlerde karşımıza çıkan ve elinde phiale tutan sakallı figürin Zeus ya da Dionysos olarak yorumlanmaktadır¹⁴⁹. Karia'nın birçok kentinde ele geçen bu heykeller yoluyla Dionysos'un Demeter ile birlikte doğa tanrıları olarak tapılmış olması mümkündür, ancak Işık'ın ve Schipporeit'in¹⁵⁰ tespit ettiği gibi kesin bir sonuca ulaşmak için yeterli veri yoktur.

Schipporeit'a göre sakallı ve sakalsız erkek figürinleri Hades'i temsil ediyor olabilir. Genç ve sakalsız olanlar Hades'in Kore'yi kaçırdığı dönemini temsil ediyor olmasının mümkün olduğunu düşünmektedir. Ancak bu tanrının plastik betimlemelerinin az olmasının yanında Karataş'ın da tespit ettiği gibi ikonografik olarak da Kos ve Hierapolis'ten tanıdığımız Hades betimlemelerinden farklılık göstermektedirler¹⁵¹. Schipporeit'a göre bunlar başarılı bir evliliğin ardından adak olarak genç kadınlar tarafından bırakılmıştır¹⁵².

Kaunos'ta bazı diğer Demeter Kutsal Alanları'nda da karşılaştığı gibi çok sayıda erkek figürini

¹⁴³ Şahin 2005, 69. (MÖ VI-IV. yüzyıl arası).

¹⁴⁴ Johannowsky 1985, 55; Levi 1967/68, 572 vd.; Schipporeit 2013, 93 vd. (Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar).

¹⁴⁵ Tipler ve buluntu merkezlerinin özeti için bk. Karataş 2015, 622 vd.; Schipporeit 2013, 220, 230 vd.

¹⁴⁶ Schipporeit 2013, 30. 'Kadınların katıldığı thesmophoria kültü daha geç dönemlerde erkeklerin de katılabildiği karpophoros şenlikleriyle birleştirilmiştir' (Karataş 2015, 268). Karataş, Miletos'taki bir yazıttan buradaki törenlere kadınlar yanında erkeklerin de katılabileceği sonucuna varmıştır.

¹⁴⁷ Karataş 2015, 424.

¹⁴⁸ Mitsopoulou 2011, 189-226.

¹⁴⁹ Işık 1980, 195.

¹⁵⁰ Schipporeit 2013, 230.

¹⁵¹ Karataş 2015, 424.

¹⁵² Schipporeit 2013, 231.

ele geçmiştir. Bunlardan özellikle sakallı ve daha yaşlı erkek tipi ile sakalsız, belirgin bir şekilde daha genç ve çıplaklığını özellikle sergileyen erkek tipi dikkat çekicidir. Bunların ellerinde atributları olmadıkları için tanrıları mı ölümlüleri mi sembolize ettikleri diğer figürinlerde olduğu gibi soru işaretidir. Ancak bunların sık karşılaşmaları ve diğer figürinlere göre biraz daha vurgulu yapılmaları tanrı olabileceklerini akla getirmektedir. Demeter kültleriyle ilgili olarak ona çok yakın duran tanrı/yarı tanrılar Dioskurlar ve Kabirler ile *Megaloi Theoi*'dur (Büyük Tanrılardır). Bu figürinlerin birinin yaşlı, diğerinin genç bir erkeği betimlemesi nedeniyle Dioskurları elemek mümkündür. Bu bağlamda Kabirler için burada bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır¹⁵³.

Kabirler hakkında bilgilerimiz çok kısıtlıdır. Hellenler Kabirlerin Samothrake Adası'ndaki *Megaloi Theoi*'lar gibi bunların yealtında yaşadıklarını varsaymışlardır ve bunları tıslayan yılanlar şeklinde düşünmüşlerdir. Erken dönem araştırmalarında genel olarak toplu biçimde '*Megaloi Theoi*' olarak isimlendirilmişlerdir¹⁵⁴. Bunlara Kabirler yanında aynı zamanda Dioskurlar ve 'Samothrakeli Tanrılar' da dâhildir. Ancak bu deyimler birbirleriyle uyumsuzlar ve Antik Dönem'de de eş anlamlı olarak kullanılmamışlardır. Bunun yanında Akanes, Daktyloi, Korybantlar, Penatlar ve Telchinler ile kesişme ve kaynaşma göstermektedirler¹⁵⁵. Daha antik dönemde '*Megaloi Theoi*' terimi altında değerlendirilen tanrılar karışıklık yaratmıştır¹⁵⁶. Kabirler ismi Hemberg'e göre *Megaloi Theoi* isminin çok daha sınırlı bir anlamda kullanılmıştır ve ona göre Kabirler her tapınım alanında aynı zamanda '*Megaloi Theoi*' olarak adlandırılmış olabilirler, ancak '*Megaloi Theoi*' her yerde aynı zamanda Kabirler olarak adlandırılmamıştır¹⁵⁷. Kerenyi Kabirleri 'mysterium tanrıları' olarak adlandırır ve bunların gizli tutulan ve gizli tutulması gereken tanrılar olduğunu düşünür¹⁵⁸. Bu nedenle bu tanrıların bugün çok zor yorumlanabilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Örneğin Samothrakeli '*Megaloi Theoi*' Herodotos tarafından aynı zamanda Kabirler olarak da adlandırılmaktadır¹⁵⁹. Bunun yanında aynı zamanda Frigya kökenli olduklarına yönelik olarak da bir tez bulunmaktadır¹⁶⁰. Kerenyi'ye göre Kabeiroi veya Kabiroi'un ya da bunların bir varyasyonu olan Kabeira, Kaeira ve Kapheira'nın kökeninin Anadolu'da olması çok daha kuvvetli bir olasılıktır. İsim Frigya'daki bir dağdan ya da dağlık alan ismi olan 'Berekyntia'dan türemiş olmalıdır ve burada özellikle büyük ana tanrıçaya tapınım gerçekleşmiştir¹⁶¹. Her durumda Kabirlerin kökeninin Hellence olmadığı anlaşılmaktadır.

Pausanias, 'ta Demena' isimli kült uygulamalarının 'Kabeiroi' ve Demeter için gerçekleştiğini söylemektedir. Ancak bunların hangi yöntemle gerçekleştiğini söylemeye izinli değildir. Sadece kültün nasıl oluştuğunu anlatma konusunda kendisine izin verilmiştir ve kendisi de Thebaililerin kabul

¹⁵³ Kabirler için genel bilgi için bk. Hemberg 1950.

¹⁵⁴ Hemberg 1950, 27. 113.

¹⁵⁵ Kerenyi 1998, 157. Korybantların bir başka türevi olan Kuretler erken dönemlerde hem bereket cinleri olarak kabul edilmişler hem de Girit doğum tanrıçası Diktyнна'nın, dağ tanrıçası Rhea'nın ve Kybele'nin çevresinde ve onların takipçileri olarak kabul edilmişlerdir. Diodoros'un aktardığına göre bunlar grup halinde Girit'den Güneybatı Anadolu'ya göç etmeleri nedeniyle Karia ile özellikle bağlantılıdır. Kuretlerin Karia ile ilişkisi için bk. Unwin 2017, 81 vd.

¹⁵⁶ LIMC Suppl. 1 (1997) 821. *Megaloi Theoi* (D. Vollkommer-Glökler).

¹⁵⁷ Hemberg 1950, 133 vd.

¹⁵⁸ Kerenyi 1998, 157.

¹⁵⁹ Hdt, 2, 51; Kerenyi 1998, 157.

¹⁶⁰ Hemberg 1950, 323; *RE X* (1919) 1400, Kaberos und Kabeiroi (O. Kern).

¹⁶¹ Strab. 10. 472; 12. 556; Kerenyi 1998, 157.

ettiği hikâyeyi anlatır. Buna göre Demeter mysterium törenlerin kurucusudur¹⁶².

Pausanias ayrıca Eleusis mysteriumlarından sonra ikinci sırada Andania mysteriumlarını anmaktadır. Buradaki törenlerde erkekler ön plandadır. Törenleri anlatan uzun yazıtta ve Pausanias'da sık sık anılmasına rağmen kültün içsel özellikleri çok az bilinmektedir. Yazıt bayram geçinde hangi tanrılara hangi kurbanların sunulacağından bahsetmektedir: Demeter gebe bir domuz, büyük tanrılar '*Megaloi Theoi*' iki yaşında bir domuz, Hermes bir koç, Apollon Karneios bir erkek domuz, Hagne ise bir koyun kurban olarak alır. Hagne Pausanias'a göre Kore'nin *epitheton*udur. Burada Pausanias her zaman büyük tanrıçaları anarken yazıtın Demeter ve Hagne'nin yanında büyük tanrıları anması bir tartışma yaratmaktadır. Büyük tanrıçalar burada ve güneybatı Arkadia'da kendi evlerindedirler. Büyük tanrıçalar onların halk arasındaki isimleridir ve onlarda her zaman Demeter ve Kore anlaşılmalıdır. Olasılıkla yeni bir düzenleme sırasında onlara gerçek isimleri Demeter ve Hagne verilmiştir ve bunun yanında onlara paralel olarak 'Büyük Tanrılar' eklenmiştir. Bunların Kabirleri ya da Dioskurları mı temsil ettikleri bilinmemektedir¹⁶³.

Arkeolojik buluntularla olmasa da antik kaynaklar '*Megaloi Theoi*' Samothrake'de bir mysterium kültü ile tapınım gördüklerini anlatmaktadır, bunlar aynı zamanda 'Kabirler' olarak da adlandırılmışlardır. Herodot Samothrakelilerin mysteriumları Pelasglardan aldıklarını bildirmektedir¹⁶⁴. Yine Thasos'dan Stesimbrotos Samothrake'deki Kabirler ritüelleri hakkında bilgi vermektedir¹⁶⁵. Strabon bazılarına göre Kabirlerin Korybantlarla (Zeus ve Kalliope'nin oğulları) aynı olduğunu yazmaktadır. Bunlar Samothrake'ye gelmişlerdir ancak buradaki uygulamaları sırdır¹⁶⁶. Hemberg ise Herodotos'un anlattıklarını kabul etmektedir¹⁶⁷. Yine Nonnos Dionysiaka'da Kabirlere Samothrake'de de tapınılmıştır¹⁶⁸. Olasılıkla MÖ V. yüzyılda Samothrakeliler Attika-Delos deniz birliğine katılınca Samothrake'nin büyük tanrıları Eleusis mysterien kültürleriyle ilişkilendirilmiştir. Böylelikle Kore 'karı', Hades de 'koca' olmuştur. Hemberg'e göre bu durum Samothrake'deki Demeter kültüründe önemli bir role sahiptir ve Demeter'in kutsal alanı *Megaloi Theoi* temenosunun hemen dışında yer almaktadır¹⁶⁹. Samothrake'de Robert'e göre burada tapınılan Kabir çifti ile Demeter ve Kore arasında bağlantı mevcuttur. Bunlar adanın batısındaki dağlık alanda bir tapınağa sahiptirler¹⁷⁰. Hemberg Delos Kabirleri'nin aynı zamanda bereket tanrıları olarak hizmet verdiğini düşünmektedir¹⁷¹. Ayrıca Lemnos'ta Kabirler bir tanrıça ile ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu tanrıça 'Kabeiro' olarak adlandırılmaktadır ve Kabirlerin annesi veya büyük annesidir. Robert'e göre bu tanrıça Demeter ile aynıdır¹⁷².

¹⁶² Paus. 9. 25. 5.

¹⁶³ Nilsson 1906, 339 vd.

¹⁶⁴ Hdt. 2. 51. 4.

¹⁶⁵ Strab. 10. 20.

¹⁶⁶ Strab. 10. 3. 19; Kerény 1998, 157.

¹⁶⁷ Hemberg 1950, 78.

¹⁶⁸ Non. Dion. 4. 182-184.

¹⁶⁹ Hemberg 1950, 91.

¹⁷⁰ Preller 1894, 851.

¹⁷¹ Hemberg 1950, 150.

¹⁷² Preller 1894, 854.

Delos'ta ve Selanik'de *Megaloi Theoi* atribut olarak çift ağızlı balta taşımaktadırlar¹⁷³. Çift ağızlı balta Anadolu'da, özellikle Karia'da Zeus ile ilgili olarak çok yaygın olarak karşımıza çıkan bir figürdür. Aynı zamanda Hitit hava tanrıları da yanlarında çift ağızlı baltalar taşımaktadırlar¹⁷⁴. Sonuç olarak Hemberg *Megaloi Theoi*'un hem hayvansal hem de bitkisel bereketi sağladığını ve bunların Anadolu'dan Ege'ye doğru göçerek zamanla asıl köklerinden ayrıştığını kabul etmektedir¹⁷⁵. Syros Adası sikkeleri bize ön yüzde Demeter başı ve arka yüzde iki çıplak Kabir'i, bir başka Suriye sikkesinin arka yüzünde ise iki yüzde kabir başlarının yan taraflarında bir buğday başağı göstermektedir. Kabirlerin kültü ile Demeter arasında bir bağlantı burada da görülmektedir¹⁷⁶.

İsimlerinin gelişim süresine göre bunların birçoğu yerel olarak tapınım görmüş ve yaygınlaşmışlardır. Bunların Anadolu'dan oldukça erken, her halukarda MÖ500 yıllarından önce, ancak olasılıkla yukarıda da bahsedildiği gibi Myken sonrası dönemde, İon Adaları üzerinden yayılmış olmaları neredeyse kesin gibidir. Kabirler isminde daha çok belirgin Anadolu belirtileri karşımıza çıkmaktadır. Eşit olmayan tanrı çifti ve çift taraflı balta taşıyan tanrı Anadolu'dan yayılmış olmalıdır. İsim Anadolu'dan geldiğine göre doğal olarak bazı belirgin özellikler de bağlantılıdır ve yerel özelliklere uyum sağlamıştır¹⁷⁷.

Erkek figürinleri sayıca nispeten fazla olmaları nedeniyle bunların hepsinin her zaman ölümlüleri olmayacağı ihtimal dâhilinde olduğu için buralarda Demeter yanında diğer tanrılara da tapınılmış olma ihtimali vardır. Figürinler şayet adorantı betimlemiyor ise, bir tanrıyı ya da tanrılaştırılmış bir ölümlü yütensil ediyor olabilir. Demeter konusunda ilk olarak bereket, kadınların doğurganlığı ve aynı zamanda çocukların başarılı bir şekilde yetiştirilmesi akla gelmektedir. Bunlar aynı zamanda erkeklerin de ilgi alanına girmektedir¹⁷⁸. Her ne kadar bazı tiplerin tanrıları betimliyor olma ihtimali bulunsa da özellikle ellerinde sonradan bir şey sıkıştırıldığı anlaşılan delikler bulunan erkek figürinlerin adorantları betimlediği kesindir. Bu tarz deliklere henüz başka yerlerden adak heykelciklerinde rastlanmamıştır ve yine Kaunos'a özgü özelliklerden biri olmalıdır. Bunlardan bazılarının dua eder şekilde bir elini kaldırmaları insan davranışını yansıtmaktadır¹⁷⁹.

DAL TAŞIYAN ERKEK FİGÜRİNLERİ (Lev 12-13):

C. Işık'ın da belirlediği gibi bu tip figürinler Kaunos'a özgüdür ve bugüne kadar diğer kutsal alanlardan ele geçmemiştir¹⁸⁰. Biri orta yaşlı ve sakallı diğeri ise genç ve sakalsız olarak betimlenen figürler

¹⁷³ Hemberg 1950, 152 dn. 6.

¹⁷⁴ Hemberg 1950, 264 vd.

¹⁷⁵ Hemberg 1950, 266 vd.

¹⁷⁶ Hemberg 1950, 171 vd.

¹⁷⁷ Hemberg 1950, 300 vd.

¹⁷⁸ Rumscheid 2003, 155. Rumscheid Priene Demeter Kutsal Alanı'nda neredeyse hiç erkek figürin ele geçmemesine ve yazıtlarda sadece rahibe isimlerinin görülmesine rağmen kutsal alanı aynı zamanda erkeklerin de kullanmış olabileceğini düşünmektedir.

¹⁷⁹ Burr-Thompson 1963, 95-97 Lev. 62a-g; Neumann 1965, 78-81 res. 37-39; Rumscheid 2003, dn. 27.

¹⁸⁰ Işık 2000, 234 vd.

Levha 12. *Dal Taşyanlar*

Levha 13. *Dal Taşyanlar*

tipolojik olarak üç ana gruba ayrıldıkları C. Işık tarafından tespit edilmiştir. Bu üç tipten ikisi yeni dönem kazılarında da ele geçmiştir. Işık tarafından tespit edilen birinci tipteki sol ayağı üzerine basmakta ve sol eliyle sol omzu üzerine uzanan bir dal tutan, sağ eli aşağı doğru sarkıtılmış örnekle ise karşılaşılmamıştır. İki örnekte sağ kollar ele geçmemiştir ancak bunların baş yapıları Işık tarafından yayınlanan örnekten farklıdır. İkinci ve üçüncü varyasyonlarda sağ elde birer delik bulunmaktadır: İkinci varyasyonda sağ elini aşağıya doğru serbest bir şekilde sarkıtmıştır, ancak elin ortasında büyük bir delik bulunmaktadır. Üçüncü varyasyonda sağ kol öne doğru uzatılmıştır ve avucun içinde dikeye yakın hafif çapraz bir delik bulunmaktadır. Bu deliklere olasılıkla doğanın canlılığını sembolize eden birer dal yerleştirilmekteydi. Bu deliğe de yine aynı şekilde bir dal çapraz olarak yerleştiriliyor olmalıdır. Bu örnekten hem daha önceki kazılardan hem de daha sonraki kazılardan sadece birer örnek ele geçmiştir. Üçüncü tipe ait örnek kısa manto giymiştir ve sol elini öne doğru uzatmıştır.

DOMUZ TAŞIYANLAR (Lev. 14):

Bu gruba ait dört örnek ele geçmiş olup bunlardan hiç birisinin başı korunmamıştır. C. Işık tarafından yayınlanan eserler içerisinde bu tipte bir örnek yer almamaktadır. Uzun manto giymiş figürinler sağ ayakları üzerine basmakta ve sol kol bükülmüş olarak elbise kıvrımlarının altında kaybolmuşken aşağıya doğru uzatılmış sağ kol ile bir domuzu arka kısmından taşımaktadır. Manto vücudun üst kısmını açıkta bırakmaktadır. Bu tipe ait örnekler Kaunos dışında Karia Bölgesi'nde rastlanmamıştır. Bununla birlikte Magna Graecia'daki Demeter Kutsal Alanları'nda nispeten fazla miktarda bulunmaktadır¹⁸¹. Yakın coğrafyada ele geçmeyip Güney İtalya'da ele geçmeleri nedeniyle Kaunos ile Güney İtalya arasında bir ilişki kurmaya yeterli veri yoktur. Ancak Kaunos'ta tipoloji konusunda önemli bir zenginlik göze çarpmaktadır. En azından Kaunos'taki kültün bu tipolojik farklılıklar nedeniyle bölgesindeki en önemli Demeter kült merkezlerinden biri olması gerektiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Değişik duruşlarda ve tiplerde olan bu tipe ait örneklerin ortak özelliği sakalsız genç erkekler için olmalarıdır. Bunlar da diğer adorant erkekler gibi bu kutsal alana adak bırakmaya gelen genç erkekleri sembolize ediyor olmalıdırlar.

Levha 14. Domuz Taşıyanlar

¹⁸¹ Cipriani 1989, Lev. 24-27; Gasparro 2009, 154 vd. res. 8. 12 ve 8. 13; Hinz 1998, 172 res. 42.

OİNOCHOE (?) TAŞIYAN ERKEK FİGÜRİNLERİ (Lev. 15):

Kaunos'tan önceki dönem kazılarında üç örnek ele geçmiştir. İkinci dönem kazılarında ise sadece bir örnek tespit edilebilmiştir. Bu tek örneğin elinde tuttuğu cisim tam olarak tespit edilememektedir. Tip domuz taşıyan erkek figürleriyle büyük oranda benzerlik gösterse de elinde tuttuğu cisim domuzdan daha farklıdır ve en yakın seçeneğin, örnekleri daha önce de ele geçmiş oinochoe olduğu düşünülmektedir. Ağırlığı sağ ayağa verilmiş olarak duran figür aşağıya doğru sarkıttığı sağ elinde bir oinochoe (?) tutmakta, sol eli ise öne kıvrılmış olarak aşağıya doğru sarkan elbise tomarını taşımaktadır. Sol kolu bir desteğe dayanmaktadır. Elbise vücudun üst kısmını açıkta bırakmaktadır¹⁸².

Levha 15. *Oinochoe (?) Taşıyanlar*

AYAKTA DURAN ÇIPLAK GENÇLER (Lev. 16):

Bu tipe ait çok sayıda örnek gerek önceki dönem kazılarından gerekse ikinci dönem kazılarında ele geçmiştir. Ancak bunların çoğu küçük parçalar halindedir. Bu tipe ait figürinlerin ortak özelliği saksız olmaları ve çıplaklıklarını belirgin bir şekilde izleyiciye sunmalarıdır¹⁸³.

Bu gruba ait üç figürünün her biri kendi içinde üç ayrı tipi temsil etmektedir. Bunlardan birinci tipe figür sağ ayağının üzerine basmakta, pelerini sol omuzdan aşağıya doğru sarkmaktadır. İki kol da dirsekten kırık olup sağ el kalçaya bitişiktir ve üst kısmında bir cisim (dal?) yerleştirmek için bir delik bulunmaktadır. Sol kol ise öne doğru uzatılmıştır, ancak el ve kolun alt bölümü kırıktır. Sadece bu tipe ait örnekte baş ele geçmiş olmasına rağmen çok aşınmış olup detayları seçilememektedir.

İkinci tipteki örnekte pelerin sağ omuz üzerinden göğsün üst bölümünü ve kolu örtecek şekilde çapraz biçimde uzatılmıştır. Gövdenin göğüs kısmından aşağısı tamamen çıplaktır. Sağ kol pelerinin arkasında kalmıştır¹⁸⁴.

Üçüncü tipe figür tamamen çıplaktır ve sağ yanında bir köpek (?) yer almaktadır. Figür elini bu köpeğin başının üzerine koymuştur. Sol el koldan bükülmüş olarak kalçanın hemen üzerine konulmuştur ve üstünde bir cisim yerleştirmek için bir delik bulunmaktadır. Sağ yanında bulunan hayvan figürünün iki ön ayağı seçilmektedir, ancak baş kısmı çok aşınmıştır. Her ne kadar boyun orantısız bir şekilde uzun olsa da bu hayvanın köpek olma ihtimali çok yüksektir. Köpek figürünü daha önceki dönem kazılarında ortaya çıkan genç figürüyle birlikte karşımıza çıkmaktadır.

¹⁸² C. Işık tarafından bu tipe ait fotoğraf yayınlanmamıştır. Bu tipe ait üç örneğin de başının ele geçmediği bildirilmektedir. Tipe benzer bir örnek için bk. Blinkenberg 1931, lev. 134, no: 2901-2902.

¹⁸³ Işık 2000, 236 (fotoğraf eklenmemiştir).

¹⁸⁴ Krş. Işık 1980, Theangela, lev. 31, no: 225. Buradaki figür bir hermeye dayanmıştır ve pelerini daha farklı betimlenmiştir. Bu figür Işık tarafından Hermes olarak yorumlanmaktadır.

Levha 16. *Ayakta Duran Çıplak Erkekler*

Bu tipte örneklere Demeter Kutsal Alanları içerisinde Batı Anadolu'da, Ege Adaları'nda ve Kıta Hellas'taki birçok kutsal alanda rastlanılır¹⁸⁵. F. Işık bunları Karia, Kos ve Rhodos ile sınırlarken bunların çömelmış çıplak çocuk figürinleri ile birlikte Doğu İon buluşu olması gerektiğini ileri sürmektedir¹⁸⁶. Ayrıca bu figürinin hem sakallı olarak hem de genç olarak betimlenen Dionysos'un gençlik halini yansıtmış olabileceğini düşünmektedir¹⁸⁷. Karataş ise bunları Hadzisteliou-Preis'a vurgu yaparak çömelen çocuklarla birlikte Mısır sanatına özgü olması gerektiğini ve çıplaklığın gençlikle bağlantılı olması gerektiğini ileri sürer¹⁸⁸. Schipporeit ise bunların sakallı erkek figürinlerinin genç versiyonu olması gerektiğini ve hem sakallı hem de sakalsızların Plouton'u temsil ettiğini, sakalsız figürinlerin özellikle atribüt tutmadığı zamanlarda genç kızların evlenmeden önce evlenmeyi planladıkları damat adaylarına yönelik olarak kutsal alanlara bırakılmış olabileceğini ileri sürer¹⁸⁹.

Bu figürinlerin Anadolu'da, adalarda ve Kıta Hellas'taki Demeter Kutsal Alanları'nda ele geçmeleri onların sıradan adorantlardan daha çok tanrıça ile ilişkili olabileceklerini ortaya koyar. Demeter kültleri dışında Thebai'deki Kabirler Kutsal Alanı'nda çok değişik tiplerde ve çok sayıda ele geçmiştir¹⁹⁰. Bunun dışında Apollon¹⁹¹ ve Asklepion¹⁹², ayrıca Apollon Kutsal Alanları'nda da benzer tiplere rastlanmaktadır. Schmaltz bunların başka kutsal alanlarda ve mezarlarda da ele geçmesinden dolayı kesin, baskın bir anlamdan daha çok en güzel tanrısal yaratıcılık fikrini temsil ettiğini kabul etmektedir¹⁹³. Merker ise bu tiplerin kült kontekstlerinde Demeter ve khthonik tanrılarla bağlantılı

¹⁸⁵ Demeter Kutsal Alanları'nda ele geçen örnekler için bk. Karataş 2015, 619 vd; Schipporeit 2013, 230 vd.

¹⁸⁶ Işık 1980, 60 vd.

¹⁸⁷ Işık 1980, 196.

¹⁸⁸ Karataş 2015, 619 vd.

¹⁸⁹ Schipporeit 2013, 230.

¹⁹⁰ Daumos 1997, 201 vd. res. 1vd.; Nielsen 2014, 267 res. 41-43. Res. 43'deki figür genç Kabir Pais ya da onun müritlerinden biri olarak yorumlanmıştır; Schmaltz 1974, 33 vd. (bu tipin Pais olarak yorumlanması hakkında tartışma için bk. 76) Lev. 5-1.

¹⁹¹ Schmaltz 1974, 33 vd.

¹⁹² Merker 2000, 62.

¹⁹³ Schmaltz 1974, 33 vd.

olduğunu belirterek, Thebai'deki Kabirler kültürünün mitolojik olarak da Demeter mitosu ile bağlantılı olduğuna vurgu yapmaktadır¹⁹⁴. Sonuç olarak bunların Dionysos'un ve Hades'in gençliğini ya da genç Pais'i betimleyen figürinler olduğunu söylemek mümkün olmakla birlikte kesin bir yargıya varmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

SİVRİ BAŞLIKLİ GENÇ (Lev. 17):

Bu tipten Kaunos'ta yeni dönem kazılarında bir örnek ele geçmiştir. Figür nispeten iyi korunmuş olmasına rağmen yüz detayları seçilememektedir. Oldukça yuvarlak bir yüz hatına ve normalden kalın bir boyna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Başında sivri bir başlık bulunmaktadır. Sadece üst kısmı korunduğu için elbisesi tam seçilememekle birlikte kısa bir manto giydiği kabul edilebilir. Manto-
sunda herhangi bir kıvrım görülmemektedir.

Yüz hatlarından genç bir delikanlı betimlemesi olduğu düşünülmektedir. Bu tipte yayınlanmış örneklerden bazıları ellerinde ya da ayaklarının yanlarında koç figürü tutmaktadır¹⁹⁵. Bazı tipler ise başlarında aynı sivri başlık olmak üzere sıkı sıkıya mantolarına sarılmış olup ellerinde herhangi bir şey tutmazlar¹⁹⁶. Bizim örneğimizdeki figürünün elinde ya da ayaklarının dibinde koç figürü olup olmadığı belirsizdir. Bu tipler genel olarak Hermes ile ilişkilendirilmektedir. Ancak sadece çok az örnekte daha kesin bir fikir ileri sürmek için kerykeion bulunmaktadır¹⁹⁷. Aynı başlığı genç figürler içerisinde Dioskurlarda da görmekteyiz. Ancak Dioskurlar arkaya doğru atılmış ya da omuzda taşınan pelerin giyerler ya da bazen tamamen çıplaktırlar ve bu bakımdan bizim örneğimizden ayrılmaktadırlar¹⁹⁸. Aynı şapkayı Hades'in taşıdığı da görülmektedir¹⁹⁹. Demeter Kutsal Alanları içerisinde benzer bir örneğinin tarafımca bilinmediği bu figürünün khthonik özelliklerinden dolayı Hermes ya da Hades'e ait olması mümkündür. Ancak şu ana kadar tekil bir örnek olduğu için Kaunos'taki Demeter Kutsal Alanı'yla ve diğer Demeter Kutsal Alanları'yla ilişkilendirmek zordur.

Levha 17. Sivri Başlıklı Genç

ARKAİK TİP (Lev. 18):

Kaunos'ta bu tipten tek bir örnek bilinmektedir. Dar kalçalı ve geniş omuzlu figürünün kolları düz

¹⁹⁴ Merker 2000, 62.

¹⁹⁵ Hamdorf – Leitmeir 2014, Band I, 213 no: 181-183; LIMC, Hermes, 223 no: 271 a-c-d; Mollard- Besques 1954, Lev. 63 no: C41 ve 42; Schmaltz 1974, Lev. 4; Winter 1903, Band I, 45; Winter 1903, Band III, 179 no:3-4.

¹⁹⁶ Schmaltz 1974, Lev. 20 vd.

¹⁹⁷ Schmaltz 1974, 37, dn. 179.

¹⁹⁸ LIMC, Dioskouroi, 460, 464.

¹⁹⁹ Pelerinli ve sakallı olarak Hades'in Persephone'yi kaçırma sahnesinin betimlendiği bir vazo betimlemesi için bk. Bremmer 1996, 95 res. 4.

bir şekilde sarkıtılmış olup elleri yumruk biçimindedir. Uzun saçları olduğu anlaşılmaktadır. Uzun ve oval bir yüze sahiptir. Çok hafif bir şekilde çapraz bir manto giydiği anlaşılmaktadır. Figürinin ince detayları aşınma nedeniyle seçilememektedir. Ancak Demeter Kutsal Alanı'nda ele geçen az sayıdaki Arkaik tipe ait olması bakımından kutsal alanın tarihlendirmesi için çok önemlidir. Bununla birlikte diğer figürinlerle karışık olarak ele geçtiği için tarihlendirme ve kutsal alandaki rolü için daha fazla bilgi sunmamaktadır.

ERKEK BAŞLARI (Lev. 19):

Yeni dönem kazılarında erkek figürinlerine ait çok sayıda baş ele geçmiştir. Bunların çoğu bilinen tiplere aittir. İçlerinden bazıları ise aynı kadın başlarında olduğu gibi detayları seçilemeyecek kadar tahrip olmuştur. Burada sadece başında polos olan sakallı erkek betimlemelerine ait tip incelenecektir. Demeter Kutsal Alanları'nda bu tipe ait çok sayıda örnek ele geçmesine rağmen ilk dönem kazıları içerisinde bu tipe ait bir örnek C. Işık tarafından yayınlanmamıştır. İkinci dönem kazılarında ise bu tipe ait dört adet erkek başı ele geçmiştir. Bunların gövdelerine ait buluntular tespit edilememiştir. Başlarında yüksek veya alçak polos taşıyan sakallı erkek figürinleri Karia'daki Demeter Kutsal Alanları'nda oldukça sevilen bir tipi oluşturmaktadır²⁰⁰. Kaunos'ta bu örnek az sayıda temsil edilmektedirler. Genel olarak ellerinde phiale tutan bu figürinlerin Hades ya da Dionysos'u temsil ediyor olmaları güçlü bir ihtimaldir²⁰¹. İki tanrı da khthonik özelliklerinden dolayı Demeter ve Persephone ile yakından bağlantılıdır.

Levha 19. Erkek Başları

Levha 18. Arkaik Tip

²⁰⁰ Işık 1980, 195 vd.

²⁰¹ Işık 1980, 195 vd.; Karataş 2015, 622 vd.; Schipporeit 2013, 230 vd.

ÇÖMELEN VE UZANAN ÇOCUK-GENÇ DELİKANLI FİGÜRİNLERİ (TEMPELBOYS) (Lev. 20-22):

Kaunos'ta üç ana tipe ele geçmişlerdir. Birinci gruba ait figürinler 5 adettir ve hepsi aynı duruşta, yere bağdaş kurmuş, sol ellerini yan tarafa sarkıtırken sağ ellerini göğüs kafesinin orta yerine yumruk yapmış olarak koymuşlardır. Ellerinde herhangi bir cisim tutmamaktadırlar. Bu beş örnek hem duruş hem de tip olarak birbirlerine çok benzemektedirler. İki tanesi kendi sol taraflarına doğru eğilmiş olarak oturmaktadırlar. Bunlardan bir tanesi sağ elini sağa doğru kıvrıdığı sol ayağının hemen ön tarafına koyarken diğer figür (çok aşınmış olarak korunmuştur) elini sağ bacağına arkasına koymaktadırlar. Bu gruptaki eserlerin boyaları özellikle dört örnekte çok iyi korunmuştur. Beyaz boya üzerine kahverengi olarak detay işleme yapılmıştır. Ayrıca siyah boya da detaylarda kullanılmıştır.

İkinci gruba ait üç adet eser ele geçmiştir. Bu grupta delikanlılar yere çömelmiş olarak sol kollarıyla dayandıkları domuzu sağ elleriyle beslemektedirler. Bu figürlerde sağ bacak dizden kırılmış olarak dik durmakta sol bacak ise sağ ayak bacak arasına gelecek şekilde yana yatırılmıştır. Domuzun sadece ön ayakları ve başı seçilebilmektedir. Eserler oldukça kaba bir şekilde detaylandırılmıştır ve üzerlerinde herhangi bir boya kalıntısı seçilememektedir.

Üçüncü grup iki örnekle temsil edilmektedir. Bu grupta delikanlılar yere oturmakta ve sol kollarıyla yerden destek almaktadırlar. Ayaklar ise dizden bükülmüş olarak sağa doğru uzatılmıştır. Bu iki örnek kendi içerisinde sağ ellerin duruşu yoluyla ayrılmaktadır. Birinci örnekte başı korunmayan eserin sağ solu öne doğru uzatılarak kıvrılmış olan sol ayağın önüne dik bir şekilde uzatılmıştır. Diğer örnekte ise eserin sağ kolu sağ bacağına arkasına doğru uzatılmıştır. Birinci örnek çok iyi korunmuş olup üzerindeki beyaz boya ile bunun üzerine ince kırmızı çizgi ile işlenmiş gövde üzerindeki çarpaz süs ile sağ kolun dirseğinin üzerine ve altına yapılan ikişer banttandır oluşan süslemeler korunmuştur. Bunlardan sağ kol dirsek üzerindeki süslemenin alt bandına ve göğüs üzerinde sol omuzdan sağ bacağına doğru uzanan çarpaz bandın üst ve alt bölümünde olmak üzere üçer dikey 'dil' motifi işlenmiştir. Ayrıca sağ bacakta da dizden alt bölümünde yine ikişer yatay süsleme bandı bulunmaktadır.

Temple Boy olarak adlandırılan²⁰² bu çocuk-delikanlı figürinleri kutsal alanlar, mezarlar ve evlerde ele geçmişlerdir²⁰³. Terakota olarak üretilen en erken örnek MÖ VI. yüzyıl sonlarında Rhodos'ta karşımıza çıkmaktadır²⁰⁴ ve bu dönemden itibaren Roma İmparatorluk Çağı içlerine kadar sevilen bir adak eşyası olma özelliğini korur²⁰⁵. Bu tarz figürinler kutsal alanlar içerisinde özellikle iyileştirme, kourotrophos ve doğuma yardımcı tanrılarla bağlantılı kültlerde ele geçmektedirler²⁰⁶. En erken örnek olarak Halikarnassos'ta ele geçen bir örneği öneren F. Işık bu tipin görülme alanını Rhodos-Karia bölgeleriyle sınırlı görmektedir²⁰⁷. Ancak bu bölgeler dışında Korinthos, Attika, Böo-

²⁰² Tip hakkında genel bilgi için bk. Hadzistelou-Price 1969, 95-111; Hadzisteliou-Price 1978; Vorster 1983, 189 vd.; Beer 1994.

²⁰³ Şahin 2005/2, 109. Kaynakça ile birlikte.

²⁰⁴ Blinkenberg 1931, 7, 46, 53 vd. Lev. 111.

²⁰⁵ Hadzisteliou-Price 1978, 97 vd.

²⁰⁶ Vorster 1983, 48.

²⁰⁷ Işık 1980, 61.

tia'da da görülmektedir²⁰⁸. Tip en batıda Sicilya'da karşımıza çıkmaktadır²⁰⁹. Daha erken örnekler ise Rhodos'ta ele geçmiştir²¹⁰. Bu tipin batıya yayılımı konusunda farklı fikirler de mevcuttur. Bugün Antalya Müzesi'nde bulunan fildişi eser²¹¹ yoluyla iyi beslenmiş çocuk betimlemelerinin Geç Hititler yoluyla İonia üzerinden batıya geçtiği F. Işık tarafından ileri sürülmüş²¹² ve M. Şahin de bu eserin bu tip betimlemelerin yayılmasına öncülük ettiğini kabul etmiştir²¹³. Bu tipin en erken örneklerinin Mısır sanatında görüldüğü ve batıya Mısır'dan alındığı konusunda ise genel bir görüş mevcuttur²¹⁴.

Levha 20. Çömelen ve Uzanan Çocuk-Genç Delikanlı Figürinleri (TempelBoys)

Levha 21. Çömelen ve Uzanan Çocuk-Genç Delikanlı Figürinleri (TempelBoys)

Levha 22. Çömelen ve Uzanan Çocuk-Genç Delikanlı Figürinleri (TempelBoys)

²⁰⁸ Vierendeis-Schlörb 1997, 59 dn. 12.

²⁰⁹ Hadzisteliou-Price 1978, 96 dn. 16 Lev. 22.

²¹⁰ Özcan 2007, 197.

²¹¹ Dörtlük 1988, no: 42.

²¹² Işık 2001, 155, dn. 67.

²¹³ Şahin 2005/2, 110.

²¹⁴ Hadzisteliou-Price 1969, 95; Işık 1980, 61 dn. 150;

Bu figürinlerin bırakılma amaçları konusunda değişik fikirler öne sürülmüştür. Kaz, ördek, güvercin, köpek, tavşan, elma vb. motiflerle birlikte betimlenen delikanlı figürinleri J. N. Svoronos tarafından Asklepios'un oğlu İaniskos ile ilişkilendirmiştir²¹⁵. A. W. Lawrence ise bu fikre karşı çıkarak bu çocuk adaklarının ebeveynlerin rahat bir doğum için teşekkür amacıyla bırakıldıklarını ileri sürmektedir²¹⁶. D. M. Robinson, F. N. Pryce, Mollard-Besques ve C. K. Williams ise bunları 'Temple Boy' olarak adlandırmaktadır²¹⁷. F. Işık bunları Aphrodite ile ilişkilendirerek Adonis olarak adlandırmaktadır²¹⁸. B. Schmaltz ise bunların çocukların adakları olduğunu düşünmektedir²¹⁹. Vorster değişik kutsal alanlardaki adak olarak bırakılan çocuk adak eşyalarında temelde ikonografik bir farklılık olmadığını ve farklı tanrıların kutsal alanlarında temelde aynı tipte adakların ele geçtiğini düşünür²²⁰. Mezarlarda ele geçenler ise Hadzisteliou-Price tarafından yer altına giden çocukların sembolü olarak algılanır²²¹. M. Şahin'in de vurguladığı gibi ilk önce bunların tanrısal mı yoksa ölümlülere ait çocukları mı simgelediklerinin açığa çıkarılması gerekmektedir²²². Bu görüşler içerisinde en güçlü ihtimal bunların adandığı tanrıların çocukları korunması için ebeveynler tarafından değişik tanrıların kutsal alanlarına bırakıldıklarıdır. Bu görev birçok tanrının etki alanına girmektedir. Sidon yakınlarındaki Eschmun Kutsal Alanı'nda ele geçen yazıtlar bırakılan genç figürinlerinin ebeveynler tarafından Eschmun'un koruyucu gücünün çocuklarının üzerlerinde olması umuduyla bırakıldıklarını göstermektedir²²³. Böyle bir durumda bu eserlerin ne adayanları, ne de tanrıları simgeledikleri anlaşılmaktadır. Bu figürinlerin ölümlerin yoğun olduğu antik dönemde çocukların korunmasına yönelik olarak sunulmaları akla yakın gelmektedir²²⁴.

²¹⁵ Hadzisteliou-Price 1978, 105 dn. 64; Işık 1980, 194 dn. 606; LIMC II (1984) 869 no: 6, lev. 631; Svoronos 1908, 298 vd.; Şahin 2005/2, 111.

²¹⁶ Lawrence 1925/26, 118 vd.

²¹⁷ Işık 1980, 194; Mollard-Besques 1963, 8 Lev. 6; Pryce 1931, 64 Tip 18; Robinson 1933/2, 74 vd.; Şahin 2005/2, 111; Williams 1969, 62 no: 14.

²¹⁸ Işık 1980, 194.

²¹⁹ Schmaltz 1974, 107.

²²⁰ Vorster 1983, 85 vd.

²²¹ Hadzisteliou-Price 1978, 107.

²²² Şahin 2005/2, 111.

²²³ Stucky 1993, 37.

²²⁴ Şahin 2005/2, 113.

Temple Boy olarak adlandırılan bu çocukların kaç yaşlarında olduğunu kestirmek zordur. R. A. Stucky'ye göre Kıbrıs'ta ele geçen çocuk heykelcikleri bebeklikten 4-5 yaşlarına kadar değişik yaş gruplarını temsil ediyor olmalıdır²²⁵. Kaunos figürinleri Knidos'ta ele geçen örneklerde olduğu gibi değişik yaş gruplarına işaret etmemektedir²²⁶. Burada ele geçen figürinlerden birinin başı olmamasına ve bir diğeri de yüzeyinin tamamen aşınmasına rağmen bunların gövde yapılarından yaklaşık olarak aynı yaşlara ait olduklarını düşünmek mümkündür. Rhodos'taki çocuk mezarlarında ele geçen değişik yaşlardaki çocuklara ve hatta gençlere ait mezarlarda ele geçen çocuk heykelcikleri²²⁷ bunların Hadzisteliou-Price'in kabul ettiğinin aksine²²⁸ yaşlarıyla heykelciklerin bağlantılı olmadığını bu heykelciklerin her yaş grubundaki çocuklar ile ilişkilendirilebileceğini göstermektedir²²⁹. Bu durumda adaklar sunulurken çocukların yaşını aktarmasından çok genel olarak bir çocuk figürini olması yeterli görülüyor ve adakları sunmak isteyen kişi bunların satıldığı dükkânda kendisine sunulan ile yetiniyor olmalıdır²³⁰. Ölümlü çocukları sembolize eden bu betimlemelerin bırakıldıkları tanrıdan ölüm ve hastalıklardan korunma amacıyla bırakıldıkları anlaşılmaktadır. Ancak bunların Hellenistik Dönem'in başından itibaren sadece dekoratif amaçlı olarak üretildikleri de unutulmalıdır²³¹.

Bu eserlerin Kaunos'ta çocukların tanrılar tarafından, özellikle de Demeter'in koruyuculuğuna yönelik olarak ebeveynler tarafından kutsal alana bırakılmış olmaları mümkündür. Özellikle de sitmanın yaygın olduğu ve bundan dolayı ölüm oranının diğer yörelere göre olasılıkla daha da yüksek olduğu Kaunos'ta çocuk doğumlarının ve yetişkinliğe erişmesinin özel bir öneme sahip olduğu açıktır.

HAYVANLAR

DOMUZ:

Demeter Kutsal Alanları'nın genel ortak özellikleri bulunmasına rağmen, yerel olarak bazı farklılıklar bulunmaktadır. Karia'daki kült alanları Ionia ve Aiolia'dakilerden birkaç temel özellik bakımından ayrılmaktadır. Kültle ilgili uygulamaların, tespit edilebilen en erken buluntulardan çok daha erken döneme gittiği kabul edilebilir. Domuz ile ilgili ritüeller de Kaunos'ta çok büyük ihtimalle en erken buluntular olan Geç Arkaik Dönem'den öncesine gitmektedir. Kaunos'ta yerleşim MÖ X. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Her ne kadar arkeolojik veri olmasa da MÖ II. binden itibaren uygulanan geleneklerin MÖ I. binde de devam ettiği şeklinde yorumlamak çok yanlış olmayacaktır. Anadolu'da bereket tanrısı için yere domuz kurban etme ritüeli Hititlere kadar geri gitmektedir. Bu kültürde domuzlar toplumun esenliği, insanların ve buğdayın bereketi için kurban edilmişlerdir²³².

Domuz figürinleri (seyrek olarak da heykelleri) ile domuz taşıyan figürinler Demeter Kutsal Alanları'nın ortak sayılabilecek özelliklerindedir. Bazı merkezlerde ayrıca domuz kurbanı ve ke-

²²⁵ Stucky 1993, 37

²²⁶ Şahin 2005, 114 vd.

²²⁷ Jacopi 1931, 164 mezar 66 res. 164; 209 vd. mezar 104 res. 222, 334 mezar 188 res. 370.

²²⁸ Hadzisteliou-Price 1978, 110.

²²⁹ Şahin 2005, 115.

²³⁰ Şahin 2005, 115.

²³¹ Hadzisteliou-Price 1978, 109.

²³² Collins 2006, 155 vd.

mikleri tespit edilmiştir. Kaunos'ta da çok sayıda domuz kemiği ele geçmiştir. Ancak şimdiye kadar sadece bir adet erken dönem kazılarında domuz heykelciği ele geçmiştir. Bunun dışında ise hem kadınlar hem de erkekler domuz taşırken betimlenmiştir. Arkeolojik verilerin incelenmesinden kötü ünlerine rağmen domuzların her zaman khthonik olarak dini törenlerde adanmış olduklarını düşünmek yanıltıcı olabilir²³³.

Antik dünyada domuz mutfakta sevilerek pişirilmekteydi ve hatta bu hayvanlar birçok tıbbi amaca yönelik olarak da kullanılmıştır. Ritüel alanda erkek ve dişi domuzların her yaşta olmak üzere yoğun olarak kurban edilmeleri oldukça etkiyecedir. Çok fazla üremeleri ve ucuzlukları nedeniyle olsa gerek domuzlar en fazla kurban edilen hayvan olmuşlardır²³⁴. Yetişkin bir domuzun herhangi bir tanrıya kurban edilmesi özel bir önem arz etmez, ancak Demeter kültünde yukarıda vurgulandığı gibi bu hayvana, özellikle de gebe domuza özel bir ilgi duymaktaydı. Demeter'e domuz yanında büyükbaş hayvan ve koyunun da kurban edildiği bilinmektedir. Ayrıca domuz Demeter'den başka birçok farklı tanrıya da kurban edilmiştir. Antik veriler bize tanrıların büyük bölümünün yavru domuzu bazen holokastik kurban olmak üzere kabul ettiğini göstermektedir: Kourotrophos, Leto, Artemis, Athena Agelaia ve Athena Lelotis, değişik formlarda olmak üzere Zeus, Apollon, Asklepios, Desponia, Dionysos Skyllitas, Epops, Hermes, Hekate, Moiralar²³⁵.

Yukarıda bahsedilen normal kurbanla karşılaştırıldığında yavru domuzların arınma amaçlı olarak kullanılması özel bir durumu oluşturmaktadır. Bir kişinin yavru domuz kanı sıçratılması yoluyla arınması mitolojik açıdan Rhodoslu Apollonius'un aktarılarından bilinmektedir. Kos'tan bir yazıt bu konuda bilgi sunmaktadır. Yavru domuz arınacak kişinin etrafında değil ve daha sonra bir altın kaptan dökülen su ve tahıl ile yıkanır. Ancak yazıtın birkaç sıra sonrasında anılan yavru domuz ile birlikte denizde arınma, kirli olan kişinin üzerindeki yavru domuz kanı deniz suyuyla yıkanmadığı için çok fazla anlamlı değildir²³⁶.

Delos kaynakları odunları kurban sunusuyla alakalı olarak anarken ayrıca temizlik için kullanılan yavru domuzlardan bahseder. Gerçekten bir yavru domuz her ayın başında kutsal alanı temizlemede kullanılmaktaydı. Bu durumda odunların yavru domuz için, olasılıkla onu yakmak amacıyla kullanıldığı kesin gibidir²³⁷. Delos'taki kanıtlar bize holokaustik uygulamanın temizlik ritueli için kural olduğunu göstermektedir. Delos ve Eleusis'te (olasılıkla başka yerlerde de) bu hayvanlar kurban olarak yok ediliyorlardı²³⁸.

Yavru domuzlar *thesmophoria* şenlikleri sırasında 'megara'lara atılır, onlardan arta kalanlar daha sonraki bir dönemde tahıl tohumlarıyla karıştırılırdı. Bu uygulamada Hitit törenleriyle ilginç bir benzerlik göze çarpmaktadır: 'Tek bir domuz birçok yavru domuz dünyaya getirebildiği gibi bu üzüm bağının her bir dalı birçok üzüm taşımaktadır. Yerin güneş tanrısı için bir yavru domuz bereketli toprağa'. Hititlerin domuzları düşük değerinde görmelerine rağmen domuzların yoğun üreme

²³³ Clinton 2005, 167 dn. 1.

²³⁴ Clinton 2005, 168.

²³⁵ Clinton 2005, 168, kaynakça ile birlikte. Bunların çoğu törenlerde yemek için kurban edilmekteydi. Örneğin Ephesos Artemis Tapınağı'nın merkezinde küllerle birlikte çok sayıda domuz kemiğine rastlanmıştır. Bk. Muss 2017, 44 vd. 58 res. 3.

²³⁶ Clinton 2005, 168 vd.

²³⁷ Bruneau 1970, Apollon kutsal alanı için bk. 93; Thesmophorion için bk. 286-288.

²³⁸ Clinton 2005,173.

özelliğini ritüellerinde kullanmış olmaları ilginçtir. Doğurgan domuz bereketli toprağa verilmektedir²³⁹. Bu törenler hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır. Hellen uygulamalarının bu mantıkla gerçekleştirilmiş olma ihtimali vardır²⁴⁰.

Kaunos özeline bakıldığında *thesmophoria* şenliklerinin kutlandığına dair elimizde kesin veriler bulunmamaktadır. Henüz yavru domuzların atıldığı mağara tespit edilememiştir. Bununla birlikte domuz figürünü, domuz taşıyan kadın ve erkek figürlerini ve en önemlisi de çok sayıda ele geçen yavru domuz kemiği domuzun Kaunos'taki kült uygulamaları için önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu domuzların kültte nasıl adandıkları net değildir. Yoğun ince yavru domuz kemikleri üzerinde herhangi bir yanma izi tespit edilememiştir. Ancak bunların tohumluklara karıştırmak için mağaralara atıldığına dair de verimiz yoktur. Kazılarda kutsal alanda kullanılmış bir altar da tespit edilememiştir. Kült uygulamalarına yönelik olarak elimizde sadece bir kısmının kırılarak kandiller içerisinde sunulduğuna dair tespitlerimiz mevcuttur.

Levha 23. Güvercinler

GÜVERCİNLER (Lev. 23)

Yeni dönem kazılarında iki adet güvercin figürünü bulunmuştur. Bunlardan birisi alttaki bağlantısından anlaşılacağı üzere başka bir figürünün parçası olmalıdır. Diğerinin ise alt kısmı sivri bir şekilde uzamaktadır ve olasılıkla bu güvercin de bir figürüne apliance edilmiştir. Ancak figürinler içerisinde güvercin taşıyan bir betimleme bugüne kadar tespit edilememiştir. Güvercin ilk olarak kutsal hayvanı olduğu ve kendisine kurban edildiği tanrıça Aphrodite'yi²⁴¹ akla getirirse de Demeter kutsal alanlarına çok az sayıda güvercin figürünü adak olarak bırakılmıştır. Bunlardan bazıları Priene'de²⁴², Lindos'ta²⁴³ ve Rhodos'ta²⁴⁴ karşımıza çıkar. Ayrıca Korinthos'ta oturan bir kadın elinde güvercin tutarken betimlenmiştir²⁴⁵. Güvercinler domuzlar kadar olmasa da bereket tanrılarıyla ilişkilendirilmektedir. Pausanias Arkadia'da Demeter'e adanan bir mağarada Demeter'in bir elinde yunus diğer elinde bir güvercin tutan ahşap betimlemesinden bahsetmektedir²⁴⁶. Olasılıkla güvercin Demeter'e değil kızı Persephone'ye aittir²⁴⁷.

²³⁹ Collins 2006, 155 vd.

²⁴⁰ Clinton 2005, 178.

²⁴¹ Bremmer 1996, 47 dn. 171.

²⁴² Rumscheid 2006, res. 361.

²⁴³ Blinkenberg 1931, Nr. 2414, 2418, 2420, 2423, 2425, 2426, 2435.

²⁴⁴ Zervoudaki 1988, 130.

²⁴⁵ Bookidis – Stroud 1997, 110 dn. 50.

²⁴⁶ Paus. 8. 42. 4.

²⁴⁷ Zuntz 1971, 163.

Rumscheid da güvercin figürinin ele geçmesinin Aphrodite'ye işaret ediyor olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Priene'de ele geçen güvercin, Halikarnassos ve Kos'taki örneklerin gösterdiği gibi basit adaklar olabilir²⁴⁸. Ancak bunların Demeter Kutsal Alanları'nda ele geçiyor olması güvercinlerin sadece Demeter ya da Persephone ile ilişkili oldukları anlamına gelmemektedir. Rhodos kentindeki kutsal alanda Kybele, Aphrodite'nin bazı tipleri, Aphrodite ve Eros betimlemeleri ile yalnızca Eros betimlemeleri de ele geçmiştir²⁴⁹. Bu bakımdan Kaunos'ta ele geçen bu güvercinleri de Demeter ve Persephone yerine daha çok Aphrodite ile ilişkilendirmek daha doğru görülmektedir. Kaunos'un en önemli tanrıçalarından Aphrodite'ye ait bazı buluntular Rhodos'ta olduğu gibi Kaunos'ta da ele geçmiştir. Bununla birlikte bu kuşların karşımıza çıkması çok daha erken geleneklere de işaret edebilir. Bir Hitit yazıtında kuş ve kandillerin hamur ile birlikte ocakta yakıldığından bahsetmektedir²⁵⁰. MS II. yüzyıla ait Hierapolis'te ele geçen bir yazıt üzerinde benzer bir uygulamadan bahsedilmektedir²⁵¹. Kaunos'taki erken uygulamaların oldukça basit olduğu düşünülürse belki böyle bir uygulama Kaunos'ta da gerçekleştirilmiş olabilir. Henüz detaylı olarak incelenmemiş de Demeter Kutsal Alanı'nda ele geçen bazı kemiklerin çok ince olması, bunların kuş gibi çok küçük hayvanlara ait olabileceğini düşündürmektedir.

SONUÇ

Kaunos'tan ele geçen figürinler genel olarak Demeter Kutsal Alanları'nda ele geçen buluntu gruplarıyla uyum sağlamakla birlikte erkeklerin yoğunluğu ve diğer tanrı ve tanrıçalara işaret edebilecek buluntu gruplarıyla kısmen ayrılmaktadır. Buluntu gruplarının ortak özelliği ise bunların *khthonik* inanca yönelik olmalarıdır. Adak olarak bırakılan ve dönem dönem bırakıldıkları alanlardan alınarak tekrar dolaşıma girmelerini engellemek için atılarak depolandıkları anlaşılan bu buluntular başta Demeter olmak üzere birçok *khthonik* tanrının burada tapınım görmüş olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

²⁴⁸ Rumscheid 2006, 147 dn. 928.

²⁴⁹ Zervoudaki 1988, 130 dn. 17.

²⁵⁰ Haas 1994, 662; Strauss 2006, 113.

²⁵¹ Karataş 2015, 545 vd.

BİBLİYOGRAFYA

- Akurgal 1966 E. Akurgal, *Orient und Okzident*. Baden 1966.
- Alanyalı 2016 F. Alanyalı, "Efe's'te Kourotrophos Tanrıçalarının İzinde". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi AÜSBD* (2016) 1-7.
- Alpagut 2017 A. Alpagut, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı'ndan Ele Geçen Domuz Kemikleri Hakkında İlk Gözlemler". Eds. M. Doyran, B. Özen-Kleine, U. Çörtük – S. Özen, *Uluslararası 'Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri Sempozyumu 25-28 Haziran 2014 Kaunos Kazıevi*. İzmir (2017) 15-18.
- Alroth 1987 B. Alroth, "Visiting Gods –Who and Why?". Eds. T. Linders – G. Nordquist, *Gifts to the Gods, Symposium Uppsala 1985*. Uppsala (1987) 9-19.
- Ashmole 1946 B. Ashmole, "Kalligeneia and Hieros Arotos". *JHS* 66 (1946) 8-10.
- Baur 1902 P. V. C. Baur, *Eileithyia*. Columbia 1902.
- Beer 1994 C. Beer, *Templeboys. A Study of Cypriote Votive Sculpture I* (SIMA 113). Jonsered 1994.
- Bell 1981 M. Bell, *The Terracottas. Morgantina Studies 1*. Princeton 1981.
- Besques 1986 S. Besques, *Musee du Louvre. Catalogue Raisonne des Figurines et Reliefs en terre-cuite Grecs, Etrusques et Romains IV-1*. Paris 1986.
- Blinckenberg 1931 Ch. Blinkenberg, *Lindos. Fouilles de L'Acropole 1902-1914 I - Les Petits Objects*. Berlin 1931.
- Bookidis – Stroud 1997 N. Bookidis – R. S. Stroud, *The Sanctuary of Demeter and Kore: Topography and Architecture*. Princeton 1997.
- Böhm 1990 S. Böhm, *Die 'nackte Göttin'*. Mainz 1990.
- Bremmer 1996 J. N. Bremmer, *Götter, Mythen und Heiligtümer im antiken Griechenland*. Darmstadt 1996.
- Bruneau 1970 P. Bruneau, *Recherches sur les cultes de Délos à l'époque hellénistique à l'époque imperial*. Paris 1970.
- Bulba 2006-2007 M. Bulba, "Demeterkult in Kaunos". *Anodos* 6-7 (2006-2007) 109-114.
- Bulba 2010 M. Bulba, "Bothroi in Küçükale in Kaunos". *Belleten* 271 (2010) 649-667.
- Bulba 2011 M. Bulba, "Kaunos Demeter Kayalığı'ndan Ele Geçen Kıbrıs Heykelcikleri". *Adalya* 14 (2011) 17-30.
- Bulba 2018 M. Bulba, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Seramik Buluntular". *MJH* VIII/2 (2018) 159-179.
- Burkert 1987 W. Burkert, *Ancient Mystery Cults*. Cambridge 1987.
- Burkert 2011 W. Burkert, *Griechische Religion der Archaischen und Klassischen Epoche*. Stuttgart 2011.
- Burr-Thompson 1963 D. Burr-Thompson, *Troy: The terracotta figurines of the Hellenistic period. Supplementary monograph*. Princeton 1963.
- Carratelli 1988 G. P. Carratelli, *Magna Graecia III*. Milano 1988.
- Cipriani 1989 M. S. Cipriani, *S. Nicola di Albanella: Scavo di un santuario campestre nel territorio di Poseidonia-Paestum*. Roma 1989.
- Clinton 2005 K. Clinton, "Pigs in Greek Ritual". Eds. R. Haegg – B. Alroth, *Greek Sacrificial Ritual, Olympian and Chthonian. Proceedings of the Sixth International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Department of*

- Classical Archaeology and Ancient History, Göteborg University, 25-27 April 1997*. Stockholm (2005) 167-179.
- Cole 2004 S. G. Cole, *Landscapes, gender and Ritual Space*. Londra 2004.
- Collins 2006 B. J. Collins, "Pigs at the Gate: Hittite Pig Sacrifice in its Eastern Mediterranean Context". *JANER* 6 (2006) 155-188.
- Corbett 1970 P. E. Corbett, "Greek Temples and Greek Worshippers: The Literary and Archaeological Evidence". *BullInstClST* 17 (1970) 149-151.
- Daumos 1997 M. Daumas, "Des Cabires thébains aux Grands Dieux de Samothrace. Aspects d'une recherche sur un culte à mystères". *RA* (1997) 201-209.
- Diehl 1964 E. Diehl, *Die Hydria: Formgeschichte und Verwendung im Kult des Altertums*. Mainz am Rhein 1964.
- Dillon 2002 M. Dillon, *Girls and Women in Classical Greek Religion*. Londra 2002.
- Doyran 2008 M. Doyran, "Demeter Cult at Caunos: Kernoi". Ed. M. Novotná, *Cult and Sanctuary through the Ages: From the Bronze Age to the Late Antiquity*. Trnava (2008) 149-154.
- Doyran 2017 M. Doyran, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı'nda Thesmophoria Bayramının İzleri". Eds. M. Doyran, B. Özen-Kleine, U. Çörtük – S. Özen, *Uluslararası 'Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri'. Sempozyumu 25-28 Haziran 2014 Kaunos Kazıevi*. İzmir (2017) 1-14
- Doyran 2017/2 M. Doyran, "Kaunos Kernoları". Eds. A. Diler, S. Özen – U. Çörtük *et al.*, *50. Yılında Kaunos*. İzmir (2016) 59-65.
- Dörtlük 1988 K. Dörtlük, *Antalya Müzesi*. Antalya 1988.
- Farnell 1907 L. R. Farnell, *Cults of the Greek States vol. III*. Oxford 1907.
- Farnell 1912 L. R. Farnell, *The Higher Aspects of greek Religion*. Londra 1912.
- Fehrle 1966 E. Fehrle, *Die kultische Keuschheit im Altertum*. Giessen 1966.
- Filges – Matern 1996 A. Filges – P. Matern, "Eine Opfergrube der Demeter in Neandria". Eds. E. Schwertheim – H. Wiegartz, *Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas 2 AMS 22*. Bonn (1996) 43-86.
- Fleischer 1973 R. Fleischer, *Artemis von Ephesos und verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien*. Leiden 1973.
- Gasparro 2009 G. S. Gasparro, "Aspects of the Cult of Demeter in Magna Graecia: The 'Case' of San Nicola di Albenalla". Eds. G. Casadio – P. A. Johnston, *Mystic Cults in Magna Graecia*. Austin (2009) 139-160.
- Haas 1982 V. Haas, *Hethitische Berggötter und hurritische Steindemonen*. Mainz am Rhein 1982.
- Haas 1994 V. Haas, *Geschichte der hethitischen Religion*. Leiden 1994.
- Hadzistelou-Price 1969 T. Hadzisteliou-Price, "The Type of the Crouching Child and the 'Temple Boys'". *BSA* 64 (1969) 95-111.
- Hadzisteliou-Price 1978 T. Hadzisteliou-Price, *Kourotrophos. Cults and Representations of the Greek Nursing Deities*. Leiden 1978.
- Hamdorf – Leitmeir 2014 F. W. Hamdorf – F. Leitmeir, *Die figürlichen Terrakotten der staatlichen Antikensammlung München*. Münih 2014.
- Hemberg 1950 B. Hemberg, *Die Kabiren*. Uppsala 1950.
- Herzog 1901 R. Herzog, "Bericht über eine epigraphisch-archäologische Expedition auf der Insel Kos im Sommer 1900". *AA* 16 (1901) 131-140.
- Higgins – Burn 2001 R. A. Higgins – L. Burn, *Catalogue of Greek terracottas in the British Mu-*

- seum. Volume III. Londra 2001.*
- Higgins 1954 R. Higgins, *Catalogue of the Terracottas BMC vol. I. Londra 1954.*
- Higgins 1967 R. A. Higgins, *Greek Terracottas. Londra 1967.*
- Higgins 1973 R. A. Higgins, "The Terracottas". Ed. J. N. Coldstream, *Knossos. The Sanctuary of Demeter. Londra (1973) 56-92.*
- Hinz 1998 V. Hinz, *Der Kult von Demeter und Kore auf Sizilien und in der Magna Graecia. Wiesbaden 1998.*
- Işık 1980 F. Işık, *Die Koroplastik von Theangela in Karien und ihre Beziehungen zu Ostionien: zwischen 560-270 v. Chr.. Tübingen 1980.*
- Işık 2000 C. Işık, "Demeter, in Kaunos". *BCH Suppl. 38 (2000) 229-240.*
- Işık 2001 F. Işık, "Zur Rolle der ionischen Plastik bei der Entstehung der attischen Klassik". Eds. D. Papenfuss – V. M. Strocka, *Gab es das griechische Wunder? Griechenland zwischen dem Ende des 6. und der Mitte des 5. Jahrhunderts v. Chr. Mainz (2001) 147-160.*
- Işık 2013 F. Işık, "Zur anatolischen Demeter". Ed. G. Kökdemir, *O. Bingöl'e 67. Yaş Armağanı. Ankara (2013) 207-235.*
- Işın 2007 G. Işın, *Patara Terakotaları. İstanbul 2007.*
- Jacopi 1931 G. Jacopi, *Esplorazione archeologica di Camiro I. Scavi nelle Necropoli Camiresi 1929-1930. Clara Rhodos 4. Rhodos 1931.*
- Johannowsky 1987 W. Johannowsky, "Appunti sul Santuario di Demeter e Kore. Studi su Iasos di Caria". *Venticinque anni di scavi della Missione Archeologica Italiana, Bollettino d'Arte, Suppl. BDA 31/32. Roma (1987) 55-58.*
- Jung 1982 H. Jung, *Thronende und sitzende Götter. Bonn 1982.*
- Karageorghis 1976 V. Karageorghis, *Kition. Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus. Londra 1976.*
- Karageorghis 2005 J. Karageorghis, *Kypris. The Aphrodite of Cyprus. Nicosia 2005.*
- Karataş 2015 A. M. S. Karataş, *The Sanctuaries of Demeter in Western Asia Minor and on the Islands Off the Coast. Unpublished Doktorat Thesis, University of Bristol. Bristol 2015.*
- Kerenyi 1998 K. Kerenyi, *Dionysos: Urbild des unzerstörbaren Lebens. Stuttgart 1998.*
- Kilmer 1977 M. F. Kilmer, *The Shoulder Bust in Sicily and south and central Italy. A Catalogue and Materials for Dating. Göteborg 1977.*
- Kleiner 1984 G. Kleiner, *Tanagrafiguren. Untersuchungen zur hellenistischen Kunst und Geschichte. Berlin 1984.*
- Koçak 2013 M. Koçak, *Aphrodite am Pfeiler: Studien zu aufgestützten/angelehnten weiblichen Figuren der griechischen Marmorplastik. İstanbul 2013.*
- Korkut 2005 T. Korkut, "Pisidia'da Chitonik Aphrodite Kültü". *Adalya 8 (2005) 151-165*
- Kossatz 1980 A. U. Kossatz, "Milet 1980. Vorbericht über die Arbeiten des Jahres 1980, 2. Grabung westlich des Buleuterion. Ausgewählte Terrakotten aus der Grabung westlich des Buleuterion". *IstMitt 31 (1981) 130-137.*
- Kraemer 1992 R. S. Kraemer, *Her Share of the Blessings women's religions among pagans, Jews, and Christians in the Greco-Roman world. New York 1992.*
- Kraus 1960 T. Kraus, *Hekate. Heidelberg 1960.*
- Kron 1992 U. Kron, "Frauenfeste in Demeterheiligümern: Das Thesmophorion von Bitalemi". *AA (1992) 609-650.*

- Lagona 1971 S. Lagona, "Forme fittili lentinesi". *Cronache di archaeologia* 10 (1971) 75-92.
- Larson 2001 J. L. Larson, *Greek Nymphs: Myth, Cult, Lore*. Oxford 2001.
- Lawrence 1925/26 A. W. Lawrence, "A Crowned Head and a Statue of a Child from Mesopotamia". *BSA* 27 (1925/26) 113-123.
- Lee 2015 M. M. Lee, *Body, Dress, and Identity in Ancient Greece*. Cambridge 2015.
- Levi 1967/68 D. Levi, "Gli scavi di Iasos". *ASAtene* 45-46 (1967/68) 537-594.
- Merker 2000 G. S. Merker, *The Sanctuary of Demeter and Kore, Corinth XVIII,4. Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic, and Roman Periods*. Princeton 2000.
- Merker 2003 G. S. Merker, "Corinthian Terracotta Figurines. The Development of an Industry". Eds. C. K. Williams – N. Bookidis, *Corinth. The Centenary 1896-1996 Corinth* 20. Princeton (2003) 233-245.
- Metzger 1985 I. R. Metzger, *Das Thesmophorion von Eretria. Funde und Befunde eines Heiligtums, Eretria* 7. Bern 1985.
- Meuli 1946 K. Meuli, "Griechische Opferbräuche". Ed. O. Gigon, *Phyllobolia. Festschrift Peter von der Mühlh.* Basel (1946) 185-288.
- Mitsopoulou 2011 C. Mitsopoulou, "The eleusinian processional cult vessel. Iconographic evidence and interpretation". Eds. M. Haysom – J. Wallensten, *Current approaches to religion in ancient Greece. Symposium 17-19 Nisan 2008*. Stockholm (2011) 190-226.
- Mollard-Besques 1954 S. Mollard-Besques, *Figurines et reliefs en terre-cuite grecs, etrusques et romains* I. Paris 1954.
- Mollard-Besques 1963 S. Mollard-Besques, *Catalogue Raisonne des Figurines et Reliefs en terre-cuite Grecs et Romains II. Myrina*. Paris 1963.
- Muhly 1969 J. D. Muhly, "Homer and the Phoenicians. The Relations between Greece and the Near East in the Late Bronze and Early Iron Ages". *Berytus* 18 (1969) 19-64.
- Muller 1996 A. Muller, *Thasos, Etudes Thasiennes XVII. Les terres cuites votives du Thesmophorion. De l'atelier au sanctuaire*. Atina 1996.
- Muss 1994 U. Muss, *Die Bauplastik des archaischen Artemision von Ephesos. Sonderschrift des ÖAI* 25. Viyana 1994.
- Muss 2017 U. Muss, "Rituale im frühen Artemision von Ephesos". Eds. M. Doyran, B. Özen-Kleine, U. Çörtük – S. Özen, *Uluslararası Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültürleri Sempozyumu, 25-28 Haziran 2014 Kaunos Kazıevi*. İzmir (2017) 43-60.
- Mylonas 1942 G. Mylonas, *The Hymn to Demeter and her Sanctuary at Eleusis*. Washington 1942.
- Naumann 1983 G. Naumann, *Die Ikonographie der Kybele in phrygischen und der griechischen Kunst*. Tübingen 1983.
- Neumann 1965 G. Neumann, *Gesten und Gebärden in der griechischen Kunst*. Berlin 1965.
- Newton – Pullan 1862 N. C. Newton – R. P. Pullan, *A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae* II/I. Londra 1862.
- Newton 1865 C. T. Newton, *Travels and discoveries in the Levant*. Londra 1865.
- Nielsen 2014 I. Nielsen, *Housing the Chosen the architectural context of mystery groups*

- and religious associations in the ancient world. Turnhout 2014.
- Nilsson 1906 M. P. Nilsson, *Griechische Feste von Religiöser Bedeutung*. Leipzig 1906.
- Nilsson 1955 M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*. Münih 1955.
- Nilsson 1956 M. P. Nilsson, *Opuscula Selecta* 2. Lund 1956.
- Özcan 2007 F. Özcan, *Die figürlichen Terrakotten von Milet aus klassischer und hellenistischer Zeit*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universität Bochum. Bochum 2007.
- Özen-Kleine 2017 B. Özen-Kleine, "Weihgaben an Aphrodite". A. Diler, S. Özen – U. Çörtük *et al.*, *50. Yılında Kaunos*. İzmir (2016) 155-170.
- Özhanlı – Aktaş 2007 M. Özhanlı – Ş. Aktaş, "Silifke Müzesi'nden Emziren Kadın Figürini". Eds. C. Işık, Z. Çizmeli-Öğün – B. Varkıvanç, *Calbis. Baki Öğün'e Armağan*. Ankara (2007) 137-148.
- Panvini – Sole 2005 R. Panvini – L. Sole, *L'Acropoli di Gela. Stipi, Depositi o Scarichi*. Roma 2005.
- Parisi 1985 P. C. Parisi, "L'importanza di Hera nelle spedizioni coloniali e nell'insediamento primitivo delle colonie greche alla luce della scoperta di un nuovo santuario periferico di Selinunte". *ArchCl* 37 (1985) 44-83.
- Parisi 1989 P. C. Parisi, "Indagine sull'iconografia di Hera con ilcuculo. Le divinità e il bestiario nella religione greca". *Memorie* 8 (1989) 85-175.
- Pottier 1887/88 E. Pottier, *La nécropole de Myrina: recherches archéologiques exécutées au nom et aux frais de l'École Française d'Athènes*. Paris 1887/88.
- Preller 1894 L. Preller, *Griechische Mythologie* I. Berlin 1894.
- Pryce 1931 F. N. Pryce, *Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities of the British Museum I/2*. Londra 1931.
- Robinson 1931 D. M. Robinson, *Excavations at Olynthus 4. The terra-cottas of Olynthus found in 1928*. Baltimore 1931.
- Robinson 1933 D. M. Robinson, *Excavations at Olynthus VII. The Terracottas of Olynthus found in 1931*. Baltimore 1933.
- Rolley 1965 C. Rolley, "Le sanctuaire des dieux patrôoi et le Thesmophorion de Thasos". *BCH* 89 (1965) 441-483.
- Rumscheid 2003 F. Rumscheid, "Figürliche Votivterrakotten als Ritual-Indikatoren in ostgriechischen Demeter-Heiligtümern? Das Beispiel Priene". Ed. C. Metzner-Nebelsick, *Rituale in der Vorgeschichte, Antike und Gegenwart. Tagung vom 1-2 Şubat 2002 Berlin*. Rahden (2003) 149-163.
- Rumscheid 2006 F. Rumscheid, *Die figürlichen Terrakotten von Priene*. Wiesbaden 2006.
- Schipporeit 2013 S. T. Schipporeit, *Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien*. İstanbul 2013.
- Schipporeit 2014 S. T. Schipporeit, "Griechische Votivterrakotten: Serielle Bilder und Individuelles Anliegen". Ed. M. Meyer – D. Klimburg-Salter, *Visualisierungen von Kult*. Viyana (2014) 320-355.
- Schipporeit 2017 S. T. Schipporeit, "Bildgehalt und Ritualbezug griechischer Votivterrakotten in kleinasiatischen Heiligtümern der Demeter und der Artemis". Eds. M. Doyran, B. Özen-Kleine, U. Çörtük – S. Özen, *Uluslararası 'Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri Sempozyumu 25-28 Haziran 2014 Kaunos Kazıevi*. İzmir (2017) 19-36.
- Schmaltz 1974 B. Schmaltz, *Terrakotten aus dem Kabirenheiligtum bei Theben. Mensch-*

- henähnliche Figuren und Gerät*. Berlin 1974.
- Sfameni-Gasparro 1986 G. Sfameni-Gasparro, *Misteri e culti mistici di Demetra*. Roma 1986.
- Sguaitamatti 1984 M. Sguaitamatti, *L'offrante de porcelet dans la coroplathie géléenne. Étude typologique*. Mainz 1984.
- Simon 1983 E. Simon, *Festivals of Attica*. Madison 1983.
- Simon 1998 E. Simon, *Die Götter der Griechen*. Münih 1998.
- Smith 1949 H. R. W. Smith, "A Goddess from Lebadeia". *Commemorative Studies in Honor of Th. Leslie Shear, Hesperia Suppl.* 8. Baltimore (1949) 353-360.
- Smith 2013 R. R. Smith, *Hellenistik Heykel*. İstanbul 2013.
- Soykal-Alanyalı 2005 F. Soykal-Alanyalı, "Überlegungen zu dem Kult von Demeter und Kore im sog. Felsspalttempel in Ephesos". Eds. B. Brandt, V. Gassner – S. Landstätner, *Synergia. Festschrift für F. Krinzinger*. Viyana (2005) 319-326.
- Steiner 2006 A. Steiner, "Children in Athenian Cult: The Case of Demeter's Boy". Eds. C. C. Mattusch, A. A. Donohue – A. Brauer, *Proceedings of the XVIIth International Congress of Classical Archaeology Boston 23-26 Ağustos 2003*. Oxford (2006) 610-613.
- Strauss 2006 R. Strauss, *Reinigungsrituale aus Kizzuwatna: ein Beitrag zur Erforschung hethitische Ritualtradition und Kulturgeschichte*. Berlin 2006.
- Stucky 1993 R. A. Stucky, *Die Skulpturen aus dem Eschmun-Heiligtum bei Sidon. Griechische, römische, kyprische und phönizische Statuen und reliefs von 6. Jahrhundert vor Chr. bis zum 3. Jahrhundert nach Chr.* Basel 1993.
- Sutton 2009 R. F. Sutton, "Female Bathers and the Emergence of Female Nude in Greek Art". Eds. C. Kosso – A. Scott, *The Nature and Function of Water, Baths, Bathing and Hygiene from Antiquity through the Renaissance*. Leiden (2009) 61-86.
- Svoronos 1908 J. N. Svoronos, *Das Athener Nationalmuseum I*. Atina 1908.
- Şahin 2005 M. Şahin, "Terrakotten aus Knidos: Erste Ergebnisse. Die Kulte auf der Rundtempelterrasse". *IstMitt* 55 (2005) 65-93.
- Şahin 2005/2 M. Şahin, "Kinderstatuetten aus Ton auf der Rundtempelterrasse in Knidos". *IstMitt* 55 (2005) 95-118.
- Thompson 1963 D. B. Thompson, *The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period, Troy 3*. Princeton 1963.
- Töpperwein 1971 E. Töpperwein-Hoffmann, "Die Terrakotten von Priene". *IstMitt* 21 (1971) 125-160.
- Uhlenbrock 1988 J. P. Uhlenbrock, *The Terracotta Protomai from Gela. A Discussion of Local Style in archaic Sicily*. Roma 1988.
- Uhlenbrock 2010 J. P. Uhlenbrock, "Terracotta Types of Enthroned Females from the Extramural Sanctuary of Demeter and Persephone at Cyrene". Ed. M. Luni, *Cirene e la Cirenaica nell'antichità*. Roma (2010) 85-100.
- Unwin 2017 N. C. Unwin, *Caria and Crete in Antiquity*. Cambridge 2017.
- Varkivanç 1998 B. Varkivanç, "Miniaturlampen aus dem Demeterheiligtum in Kaunos". *Adalya* 3 (1998) 87-96.
- Vermaseren 1977 M. J. Vermaseren, *Corpus Cultus Cybelae Attidisque*. Leiden 1977.
- Vierneisel-Schlörb 1997 B. Vierneisel-Schlörb, *Die figürlichen Terrakotten I. Spätmykenisch bis späthellenistisch. Kerameikos XV*. Münih 1997.

- Vorster 1983 C. Vorster, *Griechische Kinderstatuen*. Köln 1983.
- Wächter 1910 Th. Wächter, *Reinheitsvorschriften im griechischen Kult*. Giessen 1910.
- White 1981 D. White, "Cyrene's Sanctuary of Demeter and Persephone: A Summary of a Decade of Excavation". *AJA* 85 (1981) 13-30.
- Williams 1969 C. K. Williams II, "Excavations at Corinth, 1968". *Hesperia* 38 (1969) 36-63.
- Winter 1903 F. Winter, *Die Typen der figürlichen Terrakotten I-III*. Berlin 1903.
- Zäh 2001 A. Zäh, "Das spätantike und byzantinische Kaunos". *IstMitt* 51 (2001) 403-413.
- Zäh 2001/2 A. Zäh, "Die Kirchen von Kaunos". *TürkAED* 2 (2001) 111-116.
- Zanker 1993 P. Zanker, "The Hellenistic Grave Stelai from Smyrna: Identity and Self-image in the Polis". Eds. A. Bulloch *et al.*, *Images and Ideologies. Self-definition in the Hellenistic World. Conference held at Berkeley 7-9 Nisan 1988*. Berkeley (1993) 212-230.
- Zervoudaki 1988 E. Zervoudaki, "Vorläufiger Bericht über die Terrakotten aus dem Demeter-Heiligtum der Stadt Rhodos". Eds. S. Dietz – I. Papachristodoulou, *Archaeology in Dodecanese, Symposium Kopenhagen 1986*. Kopenhagen (1988) 129-137.
- Zuntz 1971 G. Zuntz, *Persephone. Three Essays on Religion and Thought in Magna Graecia*. Oxford 1971.

